

A Monarchia köldökzsínórján

A magyar zsidó értelmiség viszonya a Monarchiához Ignotus publicisztikája a Nyugatban

A magyar zsidóság kivételességéről¹ és külön soráról nagyszámú és sokirányú elemzés született. Nemkülönb a „különös házasságról”: magyarok és zsidók viszonyáról. Majd mindegyik elemzés azt kutatta – nem is tehetett mást a történet végének ismeretében –, hogy az egyetemes zsidóság történetében az egyik legsikeresebb asszimilációs kísérlet miért végződött ott, ahol? Mi volt az az ok, mi az a rejtelmes idegenség, ami újtjárt állta, hogy a zsidók teljes értékű magyarok legyenek? Abban a népben, társadalomban, amely etnikailag és kulturálisan annyi fajta népet és vallást integrált magába sikeresen – mintegy túlélése zálogául. Az asszimiláció miért épp annak a népnek nem sikerült, amely éppen a leginkább erre volt kondicionálva? Hiszen egyedül éppen ő mögötته nem állt egy vele azonos nyelvet és kultúrát magáénak valló ország. Azaz: nem létezett egy olyan politikai, gazdasági vagy kulturális erőter, amely számukra a magyarsággal szemben alternatívát nyújthatott volna. A legtöbb kutató a zsidó vallásból, a zsidó múltból eredeztette ezt az okot, amelynek begyökerezett örökségét egy-két generáció nem vetkezhette le, s a történelmi idő pedig nem adott módot erre újabb nemzedékeknek, hogy nyomtalanul felszívódjanak.

Ezúttal nem a sokat emlegetett „másság”, hanem a „kettőközöttség” különös helyzetére kérdezünk. Két markáns és egymásra utalt másság interakciójára. Ez a közelítés még azt is felveti, hogy van-e egyáltalán magyar zsidóság? Abban a „hagyományos” értelemben, ahogy ezt általában – az eredet nem is olyan „mélységesen mély kútjába” le nem ereszkedve – gondoljuk. Vajon nem helyesebb-e a „magyar zsidóság” helyett Monarchia- vagy Habsburg-zsidóság fogalmat/elnevezést használni? – hogy pontosabban lefedjük a fogalmat, amelyet ez a Magyarországra sodródott néptöredék takar. Habsburg-, majd Monarchia-zsidókban, akiknek egy része a Habsburg Birodalom, később a kettős Monarchia belső dinamikája folytán Magyarországon telepedett le, s a magyarokkal került azonos politikai, gazdasági

majd kulturális erőterekbe és ennek folyományaként interakcióba. Ezért más tartományok Habsburg zsidóival ellentétben, ők a magyar „kivételességgel” kialakítandó viszonyra és berendezkedésre keresték az optimális választ – a lehetőségek és feszültségek, közös érdekek, valamint zsigeri, történelmi választóvonalak vagy szakadékok mezején.

Az egyetemes zsidóságtól elkülönült entitásként a „magyar zsidóság” fogalma az 1848/49-es forradalomban és szabadságharcban való zsidó részvétel, vagy e részvétel mítosza, következményeként alakult ki. (A mítosz is egyfajta valóság, sokszor az úgynevezett tényeket is képes felülírni.) Ez a már a *reformkor* közepe táján elindult, s az 1867-es kiegyezésig tartó eseménysor alakította ki az Osztrák–Magyar Monarchia struktúráját is, amely a Magyarországon már korábban megtelepedett vagy oda később érkezett zsidóknak jogi, gazdasági és társadalmi életkeretet nyújtott. A magyar zsidók emancipációja (1867. XVII. tc.) és az Osztrák–Magyar Monarchia megszületése ugyanarra az évre esik. Az egybeesés korántsem véletlen. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején önállóvá vált magyar állam ugyanis a zsidóknak nem adta meg az emancipációs jogot, ahogy megadta minden más nemzetiségének és társadalmi osztályának.² (Amikor létezése utolsó pillanataiban gesztusértékű, mert érvénybe nem lépett törvényt hozott Szegeden 1849. július 29-én, abban is az emancipációs ígélet teljesítését a zsidó azonosság elhagyásának feltételéhez köthette.) Az ismét majdnem teljes önállóságra szert tevő magyar parlament az emancipációt a *receptió*val kiszélesítő egyenjogúságot pedig erőteljesen opponálta. A receptió törvény hosszas huzavona után nem valósulhatott volna meg az uralkodó – azaz a Monarchia felettes hatalmának – támogató akarata nélkül.

A magyar zsidóság életkereteit kiszélesítő minden jogosítványát – II. József *De Judaeis* törvényétől (XXXVIII. tc.) a *receptió*s törvényig (1895. XLII. tc.), azaz 1790-tól 1895-ig – a Habsburgok-

tól kapta, mégpedig a magyar politika (politikai nemzet) egy részének ellenkezésével szemben. Amikor több évszázadnyi hiátus után Magyarország 1920-ban ismét függetlenné vált, egyik első intézkedése a zsidó emancipáció felmondása volt a *numerus clausus* törvénnyel (1920. XXV. tc.). Minden bizonnyal a fönti eseménysorban – is – keresendő a magyar zsidóság oly „kivételes” azonossága és jellege. Ennek egyaránt alkotó eleme az 1848/49-es forradalom és szabadságharc emlékének a mágikus tisztelete, de ugyanakkor a Monarchia iránti ragaszkodás is, valamint Kossuth Lajosnak és legnagyobb, vagy legemblematicusabb ellenfelének, az 1848/49-es forradalmat és szabadságharcot vérbefojtó Ferenc Józsefnek a „személyi” kultusza. A császár halála és a Monarchia felbomlása után mindez nosztalgia formájában meghatározó érzelmi és azonossági elemként él tovább a mai napig.

Ami a zsidóknál harmonikusan egymásba simulhatott, az a magyar relációban: megosztó elemként szerepelt. Hiszen ez az ellentmondásos „harmonia” a magyarság egyetlen népelemének sem sajátja, mert vagy az egyik, vagy a másik pólussal („elbeszéléssel”) azonosul a mai napig. Ahogy a jelenkor talán legtekintélyesebb történésze, Romsics Ignác összefoglalta – két olyan elődjét idézve, akiknek a tevékenysége és hatása messze a szaktudományuk fölé nőtt:

Az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés máig a magyar történetírás és politikai gondolkodás egyik nagy vitakérdése. Szekfű Gyula, aki az úgynevezett 67-es tábor egyik legkiemelkedőbb történésze volt, államalapító királyunk, I. (Szent) István tetéhez mérte jelentőségét, s a „keresztény-germán” kultúrkörhöz, azaz Európához való csatlakozásunk betetőzéseként értékelte. Bibó István, a magyar függetlenségi gondolat jeles képviselője, viszont olyan „öncsalásnak” nevezte, amely az egész magyar politikai, közjogi és társadalmi fejlődést „zsákutcába” vezette.³

Az azonban egyértelmű, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia kora tekinthető a magyar, de különösen a magyar-zsidó történelem aranykorának. („A hazai és nemzetközi történetírás utóbbi évtizedekben folytatott vitáinak tükrében a kiegyezést ma olyan »reális kompromisszumnak« látjuk, amelynek fény- és árnyoldalai egyaránt voltak. *Eredményei elősorban gazdasági és kulturális téren mutatkoztak meg.*”⁴ – összegzi Romsics elődjei vitáját.) E közhelyigazságnak épp az ad tartalmat, hogy ebben a megosztott – vagy egymást

semlegesítő – hatalmi mezőben fejthették ki a Magyarországon megtelepült zsidók a maguk gazdasági, kulturális hatásukat a legszabadabban, s ezért a legeredményesebben. Sőt: ha korlátozott mértékben is, de a választójog cenzushoz kötöttségé jövöltából gazdasági, műveltségi pozíciójukat politikai súlyra s ezért politikai (otthonlevési) öntudatra is konvertálhatták.

Választójoggal lényegében minden középosztálybeli férfi rendelkezett, s a századforduló körüli években a nem arisztokrata nemesi birtokosok adták a képviselők 30-35 százalékát, az ügyvédek a 12-24 százalékát, s a tisztviselői rétegek 7-14 százalékát. Ez utóbbiak tehát a képviselőkön és az állami tisztviselőkön belül a középosztály hagyományos nem zsidó elemei sokáig kizárólagosságot élveztek. 1883-ban az országgyűlés két házában összesen még csak 5 zsidó képviselő, illetve főrendiházi tag volt található, s a minisztériumi tisztviselők között is csak 10. A századforduló után azonban ez is módosulni kezdett. 1905-ben a zsidó vallású képviselők száma hirtelen 105-re (25%) szökött, s az 1910-es választások után is 84-en (20%) jutottak be különböző pártok színeiben. Ezzel párhuzamosan az állami adminisztrációban is megjelentek, arányuk 0%-ról 5%-ra emelkedett. Heltai Ferenc személyében 1913-tól a zsidóság adta Budapest főpolgármesterét, s ugyanezekben az években több minisztert és 9 államtitkárt is.⁵

A Monarchiához való különös viszonyt igazolja, hogy annak bukásával a magyar társadalomban elért pozícióik, súlyuk és státusuk, valamint asszimilációjuk dinamikája megtorpant s az ellentétes irányba fordult. A *numerus clausus* törvénnyel megkezdődött az emancipációs vívmányok leépülése, az otthonlevés – valós vagy illuzórikus – érzése pedig védekező attitűdre váltott. Az ún. zsidótörvényekkel (1938. XV. tc., 1939. IV. tc., 1940. XV. tc., 1942. XV. tc.) kezdődő, 1944/45-ig tartó felgyorsult folyamatban rálépett a gyors lejtőre, amelynek alján a magyar zsidóság – jogilag és földrajzilag egyaránt – kikerült a magyar történelemből. (Szintén figyelemre méltó az *Anschluss* időpontjával való egybeesés, noha ez már nem a Monarchiához, de a még szervesen élő maradványához fűződött.)

Mindezek a külső tények kereteit rajzolják föl. Dolgozatunk szűkebb témája arra fókuszál, hogy a zsidó értelmiségi: azaz a helyzetére választ kereső individuum, sőt: az erre szakosodott hivatású írástudó, milyen álláspontot foglalt/foglalhatott el a fönt ismertetett paraméterek alapján?

Két ellentétes azonossági, vagy szellemi-kulturális, erőter, két egymással szemben álló elbeszélés találkozási pontjain milyen megfontolások alapján, hogyan választhatott? A megérkezésük előtt már ezer évre visszatekintő történetben hogyan, s főleg: kinek az oldalán, kapcsolódjon be úgy, hogy aztán ő is a történet autentikus, teljes jogú résztvevőjévé válhasson?

1.
A MAGYAR ZSIDÓSÁG EREDETE –
KULTURÁLIS ÉS PSZICHOLÓGIAI
KONDIÍCIÓK

A magyar, vagy inkább magyarrá váló zsidóság története rendkívül vékony. Mivel, álláspontom szerint, a látszattal ellentétben ez a történet a holokauszttal véget ért⁶, még kétszáz évet sem ölel fel. Tudatos, magyarnak definiálhatósága – amelyet a kultúrában egyenrangúként elfoglalt szerepének objektív mutatójával mérhetünk⁷ – pedig csupán 60 év, három-négy emberöltő. Még az ezzel ellentétes hamis történelmi rekonstrukciók⁸ kísérlete is ezt bizonyítja, nem különben egy kezdetben németül alkotó, budapesti születésű író, Arthur Koestler kazár-elmélete⁹. Igaz, hogy élt zsidóság a magyar középkorban, majd a hódoltság korában is Magyarországon, de az nem kontinuus a jelenlegivel. A jelenlegi, amely alatt ma a magyar zsidóságot értjük, az a 18. század végétől, s leginkább a 19. század második feléig – mint több kutató bizonyította –, a kiegyezésig érkezett az országba, több hullámban. A kérdésnek nagy irodalma van, ezek legújabb, legátfogóbb és kritikai tárgyalását Varga László: „Zsidó bevándorlás Magyarországon”. c tanulmánya adja.¹⁰ Ezt – is – összefoglalva: a magyar zsidóság két területről érkezett az akkori Osztrák Birodalom alá tartozó Magyar Királyság területére. Alsó-Ausztriából és Morvaországból körülbelül a kétharmaduk, valamint Galíciából az egyharmaduk. A középkorral az a kapcsolódási pont, hogy a magyar középkor végén elveszett a magyar függetlenség – az ország az oszmán hódítás áldozatává, illetve Török Birodalom s az ellene védekező Nyugat-Európa frontállamává vált – és ennek következtében elnéptelenedett az ország. A Habsburg Birodalom ernyője alatt újraszerveződő Magyar Királyság különböző nem magyar etnikumokkal népesítette be az országot – részint a terület újra működőképessé tétele, részint annak elnémetesítése céljából. Ebbe a középkorban keletkezett részbe, hiányba érkeztek a zsidók is más néptörödékekkel együtt. A legtöbb elbeszélés éles határt von a Habsburg

Birodalom nyugati részéről, illetve a keleti galíciai részből érkezett zsidók között – főképp műveltségüket, habitusukat illetően. Ez a distinkció sok szempontból igaz és jellemző, de semmiképpen nem kizárólagos és pontos, különösen témánk szempontjából nem. Ugyanis a galíciai tartományokban is ugyanaz a II. József indította el a hagyományos zsidó társadalom felbomlását – a német nyelvű iskolák látogatására kötelezván birodalma zsidóit¹¹ –, mint aki a hasonló folyamatokat elindító magyarországi zsidó művelődést. Galíciát – épp a térség tartományainak eltérő fejlődése mutatja ezt – a Monarchiához tartozónak kell tekintenünk nemcsak politikai vagy közigazgatási, hanem kulturális értelemben is. Elég néhány – tetszőlegesen szaporítható – példát említenünk. A magyar zsidó művelődés és irodalom fecskéi közül köztudottan Galíciából érkezett például Heilprin Mihály (Piotkow, Lengyelország, 1822–1888, Sumit, New Jersey), az első magyar nyelven író zsidó költő vagy az első, a magyar kultúrában is mély nyomokat hagyó prózaíró, Ágai Adolf apja,¹² maga is orvos és pseudoértelmiségi. Keletről érkezett – meg is énekelte¹³ – Kiss József apja is, nemkülönben a *maszkil* (zsidó aufklerista) Max Nordaué,¹⁴ ez utóbbi működési területe és hatása messze túlnőtt Magyarországon.¹⁵

E ténynek a kihangsúlyozása azért lényeges, mert a magyar zsidó definíciójának az a meghatározó eleme, hogy eredendően német a nyelve és a kultúrája. Mindkét származási területén – legyen az Alsó-Ausztria vagy Galícia – a korabeli Európának ez a feltörekvő, vezető kultúrája volt az, amellyel – mint mintaadóval – a hagyományos világból kilépő zsidók találkoztak. *Akulturalizáció*juk révén és során ezt sajátították el anyanyelvi szinten.¹⁶ A Magyar Királyságnak nem volt olyan eldugott falva, ahol a megtelepedett zsidók ne tudtak volna németül.¹⁷

Tehát a később s nem egyszerre magyarrá váló zsidóknak a „kivételessége” a *kettős akulturalizáció* volt. Mint ezt a PhD-téziseim¹⁸ első fejezetében bővebben kifejtettem, a magyar zsidó kulturális szerepvállalás legfontosabb alapja ebben a kettős akulturalizációban rejlik. Amikor is sokszor egy vagy két generáció leforgása alatt – inkább érdekfelismerésből, mint homályosabban definiálható érzelmi kötődésből – megindult az a folyamat, amelynek során az országba települt zsidók a német után a magyar nyelvet és kultúrát is elsajátították. Értelmiségi felsőrétege kezdetben a német kultúrkörbe integrálódott, s a magyar perifériákról Bécsen keresztül a német kultúra cent-

rumába tartott, mint például Saphir, az első világhírű (Európa értendő alatta) magyar író¹⁹ (Lovasberény, 1795–1858, Baden), vagy Löw Lipót *Ben Chananja* című, Szegedről (1858–1867) szerkesztett folyóirata,²⁰ amelyet az egész német-zsidó kultúrkörben olvastak. Később kétnyelvű – német és magyar – irodalmi tevékenységet fejtenek ki, mint például Horn Ede (Vágújhely, 1825–1875, Budapest), Falk Miksa (Pest, 1828–1908, Budapest), Dóczy Lajos (Sopron, 1845–1918, Budapest).²¹ A kettős akulturizáció német alapja, a kétnyelvűség, illetve a kettős kultúrában való otthonosság a holokausztig fennmaradt.²² A magyar zsidó anyanyelve és kultúrája a jiddis helyett az irodalmi német lett. A német azonban nemcsak egy nyelv, hanem egy nagy kultúra is – sokkal fejlettebb, mint a magyar. Funkcióját tekintve pedig nemcsak a német nép és egyre számottevőbb politikai hatalom, hanem a magyar társadalom- és kultúrafejlődés szempontjából a nyugat-európai kultúra közvetítője is. Sokkal intenzívebben, átfogóbban, mint a „Vigyázó szemetek Párizsra vessétek” útmutatása alapján a francia, amely csak egy vékony arisztokrata és egy radikális értelmiségi réteget érintett, akik persze mindenekelőtt németül tudtak. Zsidók és magyarok kapcsolatában, amikor az előbbieket beléptek (mint láttuk, a 19. század utolsó évtizedeiben) a magyar kultúrába: a zsidó azonosságnak ez a német eredete megtelítődött „vonzással és taszítással”, feszültséggel és „mással”, lehetőséggel és feladattal. S nemkülönben: ellentétes érdekekkel és értékekkel közvetítők és a közvetítés címzettjei között.

Hiszen akiknek, elmaradottaknak, a nyugat-európai példát és utat kínálták, mint a magyarénál fejlettebbet, azok számára nem volt egyértelmű (eufemizmus) a közvetítők eredete, pozíciója és legitimitációja. A magyar kultúrában a zsidóknak a magyar társadalomba érkezése előtt is végbement egy – szintén német, sőt: szintén jozefinista eredetű – konvertibilissé tévő modernizációs kísérlet – Kazinczy Ferencé és köréé. Noha ez sem volt konfliktus nélküli, de mentes volt az etnikai és legitimitációs problémáktól.

2.

SZÉTSZÁLAZÁS ÉS ÚJRASZÖVÉS
(DEKONSTRUKCIÓ) – MAGYAR
ZSIDÓ KULTURÁLIS STRATÉGIÁK

A Habsburg Birodalom különböző tartományai-
ból a Magyar Korona területeire bevándorolt zsidók tradicionális életmódból kilépő csoportjaiban

a 19. század második felétől megérlelődött, hogy az szolgálja az érdekeiket a leginkább, ha magyarokká válnak. Ezért még friss német akulturizációjuk irányát és tárgyát gyorsan – sokszor egy nemzedéken belül – megváltoztatták a magyar nyelv- és kultúra irányába. Leginkább azért, mert az emancipáció – Kossuth Lajos által is megfogalmazott²³ – ára a szociális asszimiláció volt. Ezért kezdetben a zsidóknak egy kis része, „menekülő pereme” (Jakov Katz kifejezése/fogalma), majd egyre szélesedő köre a vallási és népi azonosságot jelentő életmód ekkor még szét nem vált elemeinek túlnyomó részét hajlandó volt feláldozni.

Az emancipáció elérése után (1867) a tiszaezlári vérváddal kezdődően (1882) az emancipáció megkérdőjeleződése folyamatossá vált – mind a társadalmi, mind a politikai diskurzusban. A folyamatos bizonyításkényszer és a folyamatos jogvédelem, e két alapfunkció, váltotta ki a magyar zsidó kulturális intézmények megalapítását, s velük szimbiózisban a magyar zsidó sajtót. *Országos Rabbiképző Intézet* (1877), *Izraelita Magyar Irodalmi Társaság* (1895–1948), *Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület* (1909–1944), *Magyar Zsidó Múzeum* (1916). Kiemelkedő s a történet végéig működő sajtótermékei: a *Magyar Zsidó Szemle* (1884–1948) és az *Egyenlőség* (1882–1938), valamint a kettőjük közötti átmenetet jelentő (populáris, belső „semleges teret” létrehozó és egyúttal kanonizáló) *IMIT Évkönyvek* (1895–1948).

Az emancipáció folyamatos megkérdőjelezése ellenére – a Monarchia keretei között – a zsidók asszimilációja hatalmas léptékben haladt előre. Elsősorban a keresztény állami és egyházi iskolák révén, ahol a zsidók – a maguk polgári osztálybeli pozíciója követelményeit betöltendő – műveltségük alapját megszerezték. Ez a rohamos és sikeres folyamat azzal veszélyeztetett, hogy a zsidóság néhány generáción belül megszűnik. Mindezzel párhuzamban az asszimiláció előrehaladása, a tökéletes magyarosodás nem hogy csökkentette volna a zsidók emancipációja és befogadása ellenzőinek számát, hanem inkább megnövelte. Ez az ellentmondásosnak tűnő helyzet a tradicionális zsidó életformát és kultúrát maguk mögött hagyó zsidókból eltérő válaszokat hívott elő. Abból a szempontból egyformát, hogy a meglévő magyar kultúrát *dekonstrukció* alá vették, mely folyamat révén az általuk ismert és elsajátított kultúra elemeiből egy olyan új összetételű kultúrát kívántak létrehozni, ami feloldja az egzisztenciális és kulturális ellentmondásokat. Mindkét dekonstrukciós eljárás a modernitás

jegyében zajlott a 20. század első két évtizedében.

Az asszimiláció magas fokára eljutott zsidók a magyar kultúra progresszívnek tartott hagyományából és a nyugat-európai kultúra általuk közvetített modern elemeiből egy olyan új, modern kultúrát kívántak létrehozni, amely Magyarországompját végérvényesen a fejlett és modern nyugat-európai régióhoz köti ki. E komp „kikötője” a Nyugat védőbástyája, Bécs volt, történetesen a Monarchia központja. Bázisa pedig a német irodalom és kultúra. Ebben az összkultúrát megújító, s a feudalizmus maradványaitól megtisztító folyamatban maga zsidó avantgárd – a „menekülő perem” – is teljesen és nyomtalanul kívánt felszívódni. Mágikus-szimbolikusan – noha modern emberekként náluk a vallás nem játszott szerepet – megtették a kikeresztelkedés gesztusát is. A *Nyugat* egyik meghatározó embere, Hatvany Lajos pontosan meg is indokolta a gesztus funkcióját és értékét, amikor a kereszttség felvételét egy olyan báli öltözet (a *frakk*) felvételéhez hasonlította, ahol ennek a ruhadarabnak a viselete szükséges, hogy e társas összejövetelekre az embert beengedjék.²⁴ Abba a megteremtendő progresszív és modern kultúrába és társadalomba, amelynek alapjait – szellemmel, szervezéssel és tőkével – maguk kívánták megteremteni és irányait kijelölni. Ebbe a dekonstrukciós folyamatba a maguk zsidó eredetéből semmit nem kívántak magukkal hozni – kivéve az akulturalizációjuk előző szakaszában megismert és elsajátított német kultúrát, amely magasabb színvonalon állt a megújítandó magyarénál, s funkcióját tekintve ezt nem a német, hanem általánosabb és kiterjesztő értelemben a nyugat-európai kultúráként fogták fel. Ez a dekonstrukciós irány a *Nyugattal* mint folyóirattal és mozgalommal (s más médiumokkal, például *Huszadik Század*, *Világ*) fémjelezhető a legreprezentatívabban.

A másik dekonstrukciós irány ezzel az üggyel és programmal szemben lépett fel. A zsidó azonosság közeli felszívódásának lehetőségétől megrettenve a nagyjából azonos kulturális elemekből – ellentétes irányú dekonstrukciót s ezzel kulturális attitűdöt, pozíciót ajánlott. A magyar kultúra progresszív elemeit és az egyetemes, szintén német alapozású, nyugat-európai kultúra eredményeit a zsidó/héber kultúra megújítására kívánták felhasználni. E vérátömlesztésből hozták létre a zsidó/héber kultúra „megújódását” vagy „reneszanszát” (Martin Buber kifejezése a jelenségre), amelynek a központi gondolata a zsidóságnak mint népnek a kultúrája – bárhol is éljenek e nép képviselői. Az eddigi kultúra-közvetítő

tradicionális zsidó iskolai hálózat helyett a modern zsidó kultúrát – művészetet, művelődést, szellemi diskurzust – tették meg a zsidó azonosság megőrzése, fejlesztése és továbbadása terepének. E cél érdekében fejlesztették ki a frissebb keletű zsidó intézményeket (Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület, a zsidó gimnáziumok – Budapest, Debrecen), s e cél levezényelése érdekében hozták létre: a *Múlt és Jövőt*. Később az *Új Kelet* (Kolozsvár, 1918–1940), *Zsidó Jövő* (Szatmár, 1931–1940) és a *Libanon* (1936–1943) is ide tartozott.

A történelem nem hagyott sok időt a dekonstrukciós programok megvalósítására. Csak a főlvázolásukra adott lehetőséget – 1919-ig. Még ezt a rövid időt is beárnyékolta az első világháború.

A dekonstrukciós programok a Habsburg Birodalom összeomlásával a „csonka” Magyarországon gyökeresen más körülmények közé kerültek. 1919 és 1921 között, a Horthy-rendszer megszilárdulásáig a *bolokausztot* megelőlegező állapotok uralkodtak – több ezer zsidót kínoztak meg és végeztek ki ítélet nélkül. A később konszolidálódott magyar állam és társadalom világossá tette: nem óhajtja befogadni a zsidókat, s a *numerus clausus* törvénnyel hozzáfogott a zsidó emancipáció eredményeinek lebontásához. A magyar állam és társadalom 1938-ig a zsidók munkájára továbbra is számított, de kulturális integrálásuk gondolatát elvetette. Maga a „keresztény kurzus” fogalma és gyakorlata a zsidókkal szemben fogalmazódott meg. Ezért mind a két dekonstrukciós kísérlet – és ezek médiumai – védekező attitűdöt vett fel. A *Nyugat* egy átmeneti időszak után „zsidótlanításon” esett át. Azaz: a zsidók alapította, kialakította kulturális teret a zsidók felfedezettjei vagy kényszerű szövetségesei foglalták el. Ugyanakkor zsidók nélkül, az általuk kialakított kulturális mintákat elsajátítva, az utódok, Móricz Zsigmond és Babits Mihály, sokat megőriztek a dekonstrukciós program eredményeiből mint hagyományból.

Talán paradoxnak tetsző módon – a hagyományos zsidó sorsot a zsidósággal a látszólag a legkevésbé azonosuló értelmiségi csoport töltötte be, éppen azok, akik a leglátványosabban eltávolodtak tőle. A paradoxon azonban látszólagos, valójában igencsak természetes: hiszen ők keresték a legkomplexebb módon a helyzetükből adódó bizonytalanságok, ellentmondások megoldását – a valamely irányba tájékozódás, elmozdulás elemi szükségességét. Kommunistának vagy a magyarán magyarabb nacionalistának lenni – „zsidóbb” magatartás, mint akár ortodox zsidónak lenni.²⁵

S ők voltak a frontvonalban – az igazi interakcióban, vagy annak kísérletében, a nem zsidó társadalommal.

3.

A MONARCHIA MINT LÉTPROBLÉMA
FELISMERÉSE

A főnti megállapítást bizonyítja, hogy a Monarchiához való viszony napirenden tartása, folyamatos elemzése csak a *Nyugat*-ban, magyar zsidó értelmiségieknek azon a fórumán ment végbe, amely a magyarságba való feloldódást választotta sorsstratégiájának. Noha kétségtelenül ez a viszony érinti a legtotálisabban a magyar zsidó eredetét, azonosságát és egzisztenciális bázisát. Ugyanis benne nem vallási, ideológiai, hanem a létfeltételeket, s a pszichologikumot érintő alapkérdések vetődnek fel, amelyek oly természet-szerűleg voltak összekapcsolva magyarok és zsidók közösnek elgondolt jövőjével.

Ugyanis a Monarchiához való viszonyban tetesedett meg a magyar zsidóság sorsának a kulcsa, nevezetesen, hogy a magyarrá vált zsidók nem Magyarországra, hanem a soknemzetiségű Monarchia Magyar Királyság tartományába, majd 1867 után a dualista állam társországába érkeztek, integrálódtak és szocializálódtak egzisztenciálisan, pszichológiailag és kulturálisan. Ezért a már magyarrá vált zsidók történetének igazi kerete, még megszűnése után is – már virtuálisan – az Osztrák–Magyar Monarchia maradt. Ugyanis, miután Magyarország visszanyerte – 400 év után – a függetlenségét, sőt: etnikai „tisztaságát” is, a politikai, gazdasági és kulturális tér teljesen megváltozott – mégpedig a Monarchiához képest változott meg. Noha nem csak a zsidók szempontjából, de őket (ellentétben az ún. utódállamok magyar zsidóságával) mint partra vetett halakat érte a fölöttük álló európai középhatalom vizeinek levonulása, amely ha nem is azonnal, de a végüket eredményezte, mint ez a magyar nyelvben honos hasonlat.

A *Nyugat*, nemcsak a nagy fordulat és sokk után, hanem már a megalakulásától, s szellemi fórumként egyedülként, érzékelt a Monarchiához fűződő viszony „élet-halál” jelentőségét.

A Monarchia szerepének és kisugárzásának hatását természetesen ki lehet mutatni, minden, a korszakban keletkezett szellemi terméken. Szóljon direkt politikai problémákról, de jelenléte és súlya érzékelhető a legelvontabb esztétikai alkotások pórusaiban is. Azonban a magyar zsidóság-nak csak meghatározott köre, éppen a „menekü-

lő pereme”, érzékelt e kapcsolat köldökszinór-jellegét – a *Nyugat*, a *Huszaedik Század* és a *Világ* körül kikristályosodott értelmiségiek. A zsidó szellemi és kulturális tér többi szereplőjének ez a viszony kevésbé tűnt ilyen élességgel meghatározónak. A *Nyugat* ellenpólusán elhelyezkedő *Múlt és Jövő* számára a külpolitikai orientáció Palesztina volt – már a Balfour-nyilatkozat előtt is. Számára Bécs Theodor Herzl működésének, a cionista kongresszusoknak a színhelye volt, nem pedig a Monarchia politikai központja. A folyóiratban nem jelent meg Magyarország és a Monarchia konfliktusa, s nem volt kötődése a magyarsághoz sem, például nem jelent meg benne hangsúlyosan 1848 vagy a Kossuth kultusza. Annál inkább a harmadik póluson: az *Egyenlőség*-ben, mely indulása óta a kompenzáció lapjaként működött. A tiszzaeszlári vérvád hívta életre, s ezért egyik alapvető hivatásának és érdemének tekintette, hogy bebizonyítsa, hogy a zsidók jó magyarok, csak a vallásukban „mások”. Sőt önként felajánlkozva: aktívan részt vett a nemzetiségi területek „elmagyarosító” mozgalmaiban. A lap látóköre nem terjedt túl a dualista társország belső világán. Azonban az uralkodócsaládban bekövetkezett halálesetek alkalmával közölt nekrológok, héber és magyar nyelvű imák szenvedélyes pátosza fellebbentették a „kuruc” politika fölül a fátylat. (Ehhez kapcsolódik egy – külön tanulmányozandó – „irodalom”. A zsidó imakönyvekben külön oldalakon szereplő, az uralkodónak, szinte kizárólagosan Ferenc Józsefnek, szentelt imaszövegek. Amennyire tudom, ez a keresztény imakönyvekben nem fordul elő. S nem egyszerűen az uralkodóért szóló imáról van szó, mert a zsidó imakönyvekben sem fordul elő Ferenc József halála után államfőt megnevesítő ima. Itt jegyezendő meg, hogy a magyar zsidóság legjelentősebb szellemi központja, az *Országos Rabbiképző Intézet* is Ferenc József nevét vette fel.

A *Múlt és Jövő* és az *Egyenlőség* a forradalmak zűrzavaros korszaka után – a Kommün mindkét lapot betiltotta – a mindennapi védekezésre, ha egy lap tehet ilyet: életmentésre, rendezkedett be. Hiszen az ország (már 1918 őszétől, s nem csak az ellenforradalomtól) a holokausztot megidéző pogromok színhelye volt, ahol több ezer zsidót öltek meg és raboltak ki.

A *Nyugat*-ot ellenben nem tiltották be.²⁶ Épp ellenkezőleg: az erőtere köré rendeződött értelmiség egyik csoportja adta az „őszirózsás” forradalom vezető szellemi garnitúráját, egy másik csoportjuk pedig a Tanácsköztársaságét, hiszen: „A forradalom alatti szellemi élet mércéjévé és

meghatározott irányzatává a *Nyugat* és köre lépett elő.²⁷ Hasábjain egyetlen sor sem jelent meg az országban dúló pogromokról.²⁸ Fenyő Miksa, az egyik alapító, ha egy napig is, de a Hadik-kormányban lett miniszter, Bíró Lajos a Károlyi-kormányban kapott államtitkári pozíciót, Lukács György pedig Kun Béla kormányában volt népbiztos. Ezek azonban kirívó esetek, noha reprezentatív pozícióknak számítottak. A *Nyugat*-munkatársak többsége, s feltehetően az olvasók is, a Monarchia keretei között elindított antifeudális harcaikat látták megvalósíthatónak az új független Magyarországon. Ezért 1918 és 1919 lázas napjaiban – míg ezt a nemzetközi és a hazai cselekvéstér engedte – azon és azért dolgoztak, hogy korábbi ideológiai vagy esztétikai munkájukat a tényleges társadalmi viszonyok átalakítására konvertálják – mintegy szellemi, irodalmi tevékenységük szerves meghosszabbításaként.²⁹ Annál is inkább, mert a „zsidókérdés” már az utcán dühöngött pogromok és fosztogatások formájában. Mégpedig – a közhiedelemmel ellentétben – nem a Tanácsköztársaság utáni ellenforradalomban, hanem 1918 őszétől, még a Károlyi-kormány hatalomra jutása előtt, tehát a felbomló Monarchia zűrzavaros káoszában, mintegy aláhúzva a zsidók és a Monarchia sorsának egymáshoz kötöttségét. A pogromsorozat folyamatosan a Horthy-rendszer konszolidációjáig tartott. Ennek a dokumentációja egyöntetűen megtalálható a zsidó lapok (a *Múlt és Jövő*, az *Egyenlőség* és a *Zsidó Szemle*) töredékes 1919-es évfolyamában, majd az újrazedés elkeseredett jogvédelmében. Eleddig a történeti irodalom ezt a, szerintem lényegbevágó, mozzanatot nem dolgozta fel.

A *Nyugat* átmenete a Monarchia második fővárosának vezető, s forradalmian szétszálazó-újraszövő (dekonstruáló) szellemi fórumából a független, „csonka”-Magyarország humanista értékeket, műveltséget védő és átmentő fórumává – szerintem – máig nem a kellő részletességgel tisztázott folyamat. A korábbi teljhatalmú szerkesztő, Osvát Ernő távozása a laptól, majd visszatérése, majd „különös” társbérlete egy évtizedig Babits Mihállyal, akinek „Magyar költő ezerkilencszáztizenkilencben”³⁰ című programcikke igazi cezúrát húzott a *Nyugat* első korszaka és a rá következő újabb kettő között. (A folyóirat minden értékelője a legértékesebbnek a *Nyugat* első tíz évét tartják.)

– Kösd ki a hajót! – kiáltott a költő. – Békét! – kiáltott. Nem tehetett mást – éppen azért, mert keresztény volt és szerette nemzetét. Politika? Nem

politizált ő! Konzervatív volt és nem változott; s mikor a legelkeseredettebb verseit mondta a háború ellen: ugyanakkor nem Marxról, hanem Szent Ágostonról írt tanulmányt, s élesen bírálta a forradalmárok irodalmát, akik futuristák voltak: megtagadták a hagyományt, s újra akarták kezdeni a kultúrát! Minden értéket megóvni kívánt ő, s minden erőszakot gyűlölt. Izgatott ezért a háború ellen: nem izgatott a forradalom mellett! Mikor azonban *jött* a forradalom, vértelen s virágosan, s elvitte a háborút, mint egy napsugár a havat... – *Quid multa?* Iszonyatos *torrens* lett az elolvadt hóból, és a tavasz pusztítóbb a télnél. Ekkor ráeszmélt igazi magára, s borzadva nézett körül: kik ezek? s mi történt? Evangéliumot hirdettek s Apokalipszis jött... Itt voltak újra: a népek Kivettjei, a kultúra Blazírtjai, a rajongó és okoskodó zsidók. Tabula rasát akartak csinálni...s egy új, ezer esztendő közepkörtől féltünk. Új civilizációt ordítottak s már romboltak mindent, amit a háború meghagyott. És mint – mint a beteg: fölriad a lidércnyomásból, átfordul a másik oldalára: és kezdődik egy új, szörnyebb lidércnyomás...³¹

A *Nyugat* szerzőinek, szerkesztőinek egy része elhagyta az országot – valameddig a közben Ausztria fővárosává vált, de azért még a közös otthon hűlő helyeként azonosítható Bécsben várta a fejlemények alakulását, majd innen rajzott ki tovább – megalapozva a huszadik századi emigrációt s az emigráció kulturális tereit.

Vizsgálódásunk végső pontja 1929 – ennek az elhúzó védekezésnek az a fordulata, amikor az alapító zsidók végleg kikerültek a *Nyugat* irányításából. Ez az ötletgazda, Osvát Ernő öngyilkossághoz kötődik – akiről a legtöbb emlékező elismeri, hogy tragikus tette egyaránt volt következménye lánya halálának és az irodalomirányítói pozíciója megrendülésének. Ehhez a fordulathoz kapcsolódott tanulmányunk főhőse, Ignotus, a *Nyugat* főszerkesztője nevének levétele a folyóirat címlapjáról (beleegyezése nélkül persze), amivel megszűnt az általa – is – alapított fórumba történő folyamatos és igen gazdag munkássága, amelynek egyik központi témája a Monarchiához való viszony volt.

4. IGNOTUS-PROBLÉMÁK

Ignotus (született Veigelsberg Hugó, Pest, 1869–1949, Budapest) paradigmaticus alakja a magyar kultúr- és irodalomtörténetnek. A tény, hogy a *Nyugat* alapító főszerkesztőjéről (a modern ma-

gyar irodalom egyik legszámottevőbb kritikusról: többek között Ady egyik legelső támogatójáról, Babits Mihály, Móricz Zsigmond, Tersánszky Józsi Jenő, sőt: József Attila, Radnóti Miklós egyik első fölfedezőjéről, valamint kora legtermékenyebb, legtekintélyesebb publicistájáról) nem született életrajz vagy monográfia,³² igen beszédes. Alakjának elhalványulása, vagy inkább: kitakarása a magyar irodalom- és művelődéstörténetből megvilágítóan jelzi történelmi távlatból az eredeti *Nyugat* törekvéseinek felemás eredményét. S témánk szempontjából pedig azt a relevanciát, hogy ez a Monarchia égisze alatt született szétszalazási-újrászövési (dekonstrukciós) program sorsa is mennyire a születése kondíciójához volt kötve. Ignotus posztumusz sorsa annak a hallgatóságos elismerése, hogy a magyar irodalom – a Monarchia széthullásához is kapcsolható – fordulata után az irodalom hangadója mai napig is egyetértenek Németh László Ignotusról szóló, nagy vihart kavart ítéletével, ha annak szókimondó, a takargatással nem bíbelődő stílusával nem is.

Németh László megjelenése és hatása több mint egy rendkívüli tehetséges, roppant munkabírással rendelkező és karizmatikus író és irodalmi szervező fellépése. Benne egy új réteg és nemzedék mondandójának, társadalmi követeléseinek a kikristályosodását kell látni. Az I. világháború utáni évtizedben egy teljesen új, szociológiailag behatárolható kulturális erő: a parasztságból származó ún. „népi” értelmiség lépett be a hagyományos magyar értelmiségi dichotómiába, amely addig a nemesség és a polgárságpótló zsidó értelmiség elemeiből állt össze, illetve e két oldal harcából. Ez a fejlemény alapvetően más dimenziók közé helyezte a „zsidókérdést”. Ugyanis ez az új, „népi” csoport szintén antifeudális (s ezzel a zsidósággal rokon) programmal lépett fel, de pozícióját a „zsidó” és „nemzetietlen” kapitalizmussal szemben határozta meg. Ez a nemzedék adott „ügyet” és gárdát a *Nyugat* zsidótlantításához. Ugyan Németh László egy rövid, de igen termékeny jelenlét után megvált a laptól, ám a stafétabotot a nála diplomatikusabb, de azonos szekértáborba tartozó barátja, Illyés Gyula vette át. Mindez hangsúlyosan alátámasztja, hogy a magyar értelmiséget emblematikusan megosztó „népi–urbánus” vita az egykor a városi, budapesti irodalomnak legitimitációt kiharcoló *Nyugat*-ból indult,³³ s a kevésbé beavatottak számára bizonyára meglepő módon: a „népi” oldalt a *Nyugat* képviselte.

Németh László szinte az egész pályáját egy olyan Ignotus-portréműveléssel kezdte, amelyben

már kirajzolódott a későbbi pályájának alapvonalai, például a híres-hírhedt műve: a *Kisebbségben* tézisei. Ebben éles szemmel ismerte fel, elemezte és kérdőjelezte meg – akárcsak „A *Nyugat* húsz esztendeje” című írásában – a zsidó szétszalazási-újrászövési (dekonstrukció) gyakorlatát. Németh számára az egész jelenséget és stratégiát Ignotus alakja jelenítette meg – emblematikus érvénnyel: „Egy hatalmas, gazdag és öntudatos réteg kerekedett e tehetségek mögé (mármint a nem zsidó magyar tehetségek mögé – *K. J.*), s ennek a társadalmi akaratnak a lélektanát senkin nem lehet olyan jól tanulmányozni, mint Ignotuson.” A tanulmány 1927-ben íródott, s Németh megjegyzése szerint, maga a konzervatív *Magyar Szemle* szerkesztője, Szekfű Gyula vette ki a lapból a már kiszedett cikket. Egyedül, a *Készülődés a Tanúra* című cikkgyűjteményében jelent meg, (Budapest, 1941) E cikk megírásának és meg nem jelenésének történetét föllevenítette az *Ember és Szerep* című korai önéletrajzában (Kecskemét, 1934), amelynek a *Kalangya* folyóiratközléséből (1933/1.) kerekedett a nagy irodalmi botrány: ahol még élesekben fogalmazta meg a zsidók és nem zsidók együttműködésének szerinte káros és egészségtelen voltát:

„Szülőföldjéhez mindenkinek joga van, s egy erős közösség nem tagadhatja ki, akit befogadott. De ha nem tagadhatja ki, helyére szoríthatja. A zsidókérdés elsősorban magyarok és magyarok s csak másodsorban magyarok és zsidók ügye. Meg kell tenni, ami a kötelességünk, s akkor a zsidóság számára nincs más választás, mint alkalmazkodni ehhez a nagy nemzeti kötelességhez. A százszok nem vesztették el az erdélyi fejedelemséget, sőt hasznára voltak a másik két nemzetnek is; nem lehetnének a zsidók a magyar irodalom százszai? Én úgy képzeltem, ha a két fél legjobbjai becsületesebben állnak szembe ezzel a sors föltette kérdéssel; együttélésünk is rendezettebbé, szebbé válik. Ignotus érdemei nyilvánvalók; de a helyén másnak kellett volna állni, s neki más helyen kellett volna állnia. Megértette hőseit, de más sorsban élt, mint ők, nem volt-e könnyelműség rábízni húsz éven át a magyar tehetségekbe szóló sors magyarozatát? A latin irodalomnak vannak nem latin írói; amíg a latin génuszé a vezetés, az ilyen spektrumnyúlás: gazdagodás. Egy helyére szorított és képességei és problémái irányában bontakozó magyar zsidó irodalmi szerencse; egy ránkburjánzó, bennünket is elhamisító zsidó magyar irodalom: csapás.”

Ignotus halála óta – egy inkább művelődéstörténeti kuriózumnak számító kedves válogatáson³⁴ és egy szintén feltáratlan terület, a pszichonálízis, Freud (s így Bécs) iránti érdeklődésének lenyomatán kívül³⁵ – egyetlen számottevő kötet jelent meg tőle, *Ignotus válogatott írásai* címmel, Komlós Aladár válogatásában és bevezető tanulmányával.³⁶ A dátum is jelentős, 1969: ez a Kádár rendszer újabb olvadási pontja, amit Komlós Aladár jó taktikai érzékkel felismert. Őt sejtjük a kötet-újrajelentkezés kezdeményezőjének, aki a hosszú s a teljes feledésre oly kiválóan alkalmas Kádárrendszerben mind a *Nyugat*, mind a holokausztban elpusztult írók emlékezetben tartásáért – szinte egyedüli fákllyavivőként vagy inkább parázs-szítóként – a legtöbbet tette. Azért is sejtünk egy Komlós Aladárban erősen dolgozó, elvarratlan mondanivalót az Ignotus-összeállításban, mert a másik, s nem biztos, hogy folytatásra lehetőséget nyújtó világtól, szintén egy Ignotusról szóló fontos esszével búcsúzott: egy meghatározott kulturális térben és időben. („Ignotus”, *Libanon*, 1943/2). Az 1969-es kötet bevezető tanulmánya ennek a holokauszt küszöbén írt esszének az átírt és -hangszerelt változata. A tanulmányból értelemszerűen kimaradt a „A zsidó Ignotus” című alfejezet, amely hősének a „zsidókérdéssel” való atipikusnak megérzékített több évtizedes birkó-

zását vázolja fel. Szoros korrelációban kritikai munkássága másik fő irányával, amelyben a városi, sőt: budapesti irodalomnak és kultúrának követelt legitimitációt, szemben a vidékközpontú konzervativizmussal. Bár egy-két sűrű mondat erejéig benne marad a dimenzió, amely modernizmus és konzervativizmus, népi és városi kultúra ellentétében a mögötte húzódo egzisztenciális és szociológiailag megragadható háttérrel jelöli meg: a zsidók belépési kísérletét a magyar társadalomba. Mégpedig teljes jogú belépését, amely csak a kultúrán, annak teljes elsajátításán keresztül lehetséges.

1867-ig irodalmunkban nemzet és faj egy, mert az ország lakosságából magyarul addig csak a törzsökös magyarság szólalt meg. 67 után azonban az asszimiláció tömegessé válik, és a beolvadtak szintén szót kérnek. A törzsökös magyarság érthetően őrizni akarja az eredetiségét, de Ignotus is őrizi, mint ahogy alakoskodás nélkül nem is tagadhatja le, a maga pesti és zsidó tulajdonságait. Távol áll ama műveletlen zsidók magatartásától, akik restellik származásukat. Tudatában van, hogy zsidó volta következtében talán valami idegen hazai elemet hoz a magyarságba, de úgy véli, hogy a magyarságnak, ha megkívánja az ő beolvadását, el kell azt fogadnia, megkövetelni az asszimilációt, és ugyanekkor tiltakozni a velejáró természetes módosulás ellen, *contradictio in adiectio*, természetrajzi képtelenség követelése. Ő nemcsak megengedi, de művészi szempontból egyenesen kívánatosnak tartja a különböző fajiságok színeinek a megnyilvánulását, a magyarét is, a zsidóét is – nem a „fajok” politikai érvényesülése, hanem az egyéninek mint művészi értéknek teljesebb megvalósulása kedvéért.³⁷

Az 1943-as cikk első mondata – az elbeszélés ideje nem engedett a köntörfalazásnak – ezért azonnal a lényegbe metszett: „Az egyetlen magyar-zsidó író, akit a magyar írók, méghozzá a legkiválóbb magyar írók vezérüknek tekintettek. Nem házi zsidói vagy – ha tetszik – apostoli munkát végzett kiváló nem zsidó írók szolgálatában: volt egy kor, melynek irodalmi, sőt általános művelődési helyzetét és feladatait ő tisztázta, irányát ő szabta meg.”³⁸ Majd a fölvezető köpf végén pontosan meg is határozta a vezérség megszűnésének okát, ebben a történetben: „Ignotus amaz új rétegek öntudatának kifejezője, amelyek a századforduló körül jelentkeznek a magyar életben, s gáttalan érvényesülést követelnek. Állásfoglalását és sorsát származása mélységesen

meghatározta. Vezérsége csak addig tart, míg a magyarság is akarja a zsidó beolvadást, s a magyar irodalomnak szabadságharcosokra van szüksége: e feltételek megszűnésével az ő vezető szerepe is megszűnik.”³⁹

Komlós válogatása – ki tudja, mikor visszatérő alkalom – általános portrét kívánt adni Ignótus – szerintem – kihagyható költői és prózaírói teljesítményéből s leginkább irodalomkritikusi és irodalomszervezői munkásságából (főként a *Nyugat* és Ady Endre körüli harcai) – köztük „A Nyugat útja” című fontos pamflettel (1930), amelyben a folyóirat éléről való eltávolítását kommentálta. Külön érdeme a válogatásnak, hogy *A Hétből* kigyűjtött cikkek – az 1943-as cikk sokkal többre utal – szintén egy sereg, azóta az Atlantisz-tartományban süllyedő szerzőt is megidéz Ignótus kritikáin keresztül, többek között Dóczy Lajost, Ágai Adolfot, Ambrus Zoltánt. (Valószínű, hogy Komlós az utolsó irodalomtörténész, aki ezt a *Nyugatot* is kihordó folyóiratot bennfentes-áthatóan ismerte.) Azzal nem tudok egyetérteni, hogy az 1919 vagy 1929, azaz a vezérségtől való megfosztása utáni tevékenysége ne lenne érdekes. Ennek értékelése, ha lesznek még, a jövő kutatóira vár: Bécsben, Kolozsvárott, Berlinben, Londonban, New Yorkban – emigrációja állomásain.

A csekély recepció sem érintette Ignótus politikai publicisztikáját, ezzel nemcsak az író jelentős életművének egy fontos szeletét hagyta továbbra feltáratlanul, így feledésben maradt a *Nyugat* image-ából az is, hogy az első szakaszban komoly, orientáló publicisztikai igénnyel s így rovattal is rendelkezett, amelynek javarészét Ignótus írta, amit pedig nem: azt gyaníthatóan ő szervezte. A *Nyugat*nak erre a dimenziójára a 100. évforduló sem hívta fel a figyelmet – és meghagyta köztudatban, hogy elsősorban irodalmi és esztétikai fórum volt. Noha éppen ez az erős publicisztikai rovat és az irodalmi-esztétikai tartalommal együtt – sztereóban – szereplés tette alkalmassá a lapot arra, hogy a szétszalazás-újrászövés (dekonstrukció) céljaira alkalmassá legyen.

Maga Ignótus beleszületett abba a kétnyelvű-kétkultúrájú, a közvetítésben meghatározott funkcióba, amely a magyar zsidókat, különösen „menekülő peremének” értelmiségijeit jellemezte. Apja Veigelsberg Leó (Nagyboldogasszony, 1846–1907, Budapest) az első magyar zsidó értelmiségi nemzedékhez tartozott. Pályája több szempontból is megtestesíti az első nemzedék útját. A Morvaországhoz közeli Felvidékről, a magyar zsidóság kirajzásának egyik bázispontjáról – Bécs érintésével, ahol orvosi egyetemre járt – az ország kö-

zéppontjába, Kecskemétre gravitált, ott lett tanító. Innen küldte cikkeit a budapesti német lapokba (*Neuer Freuer Llyod, Neues Pester Journal*), ezek sikere után fölköltözött a fővárosba, ahol a nagyhatású *Pester Llyod* főszerkesztőjeként és jó tollú publicistájaként ért karrierje csúcsára. Fia családi környezetben szívta magába nemcsak a német kultúrát és a magyar politikát, hanem magát a zsidó és a magyar közös érdekek keresésén alapuló szemléletet is. „...mikor egyesztendei gimnázistáskodás után Budapestre tértem, ott az azalatt múlt 1881-iki télen két új név tűnt fel az irodalomban: a Mikszáth Kálmáné s a Kiss Józsefé, s mindkettő már barátja volt apámnak, ki mint a *Pester Llyod* egyik főembere s német nyelven maga is művészi s a határokon túl is ismert író, magyar társai előtt nagy tiszteletben állott.” – pozicionálta apját és magát.⁴⁰ A német és magyar kultúra átjárása és családon belül művelt és átadott műhelygondjairól megkapó és ritka dokumentuma az emlék, amit szintén egy egész másról szóló cikke szövetébe szőtt:

Van egy novellám, *Kilenc óra tájt*, mit újságíró elfoglaltság közben is külön gonddal csiszoltattam ... Emiatt igen szerette apám, ki művésze volt a német nyelvnek, s ebbeli érzékenységgel értett magyar íráshoz. Neki jutott eszébe, hogy le kellene a novellát fordítani németre, s kollegiálisan vállalta, hogy lefordítja. Én kisdíák korom óta büszke voltam rá, ha cikkeit nekem mondta tollamba, tehát ezt a fordítást is úgy képzeltük, hogy ő majd diktálja, én meg írom. Ám már az első két mondatnál kitűnt, hogy nem igen megy így. ... Én tudniillik azt éreztem, hogy a mondat gyönyörű ugyan németül, szótár szerint is híven tolmácsolja az enyimnek foglalatát, ám más a lejtése, mint az enyémé, s ezzel megmásvítja mondanivalómat. Mivel, ugyebár, a mondat a mondanivalót nemcsak szótári értelmével fejezi ki, hanem önnön zengésével is – a hanggal, amely lehet tompa vagy csengő, emelt vagy ejtett, szaggatott vagy lélegzetes. ... Több estén át tartott, talán két hétig, míg elkészültünk a rövidebbnek képzelt dologgal; remeke a fordításnak, meg is jelent németül, tetszett is mindenfelé, csak két embernek nem tetszett: apámnak nyíltan nem, nekem titokban nem.⁴¹

Előre ugorva a történetben, de a magyar zsidóság átmeneti jellegéről beszélve a helyén, itt kell megemlíteni az emblematikus irányt és sorsot, hogy ez a több generációjában is kiugróan tehetséges magyar zsidó irodalmár család harmadik generációjának képviselője – Ignótus Pál (Buda-

pest, 1901–1978, London) – már nem Magyarországon, s egy harmadik – az angol – nyelven tett pontot a családi krónika végére. (Bár maga az „öreg” Ignotus is csak meghalni jött szülőföldjére többszörös emigrációjából.)

Ignotus két másik alapító szerkesztőtársa a *Nyugaton* szintén alaposan beleágyazott a Monarchiába, amennyiben Magyarország gazdasági élete szoros köldökzsinóron függött ettől a széles vertikumtól. Fenyő Miksa, a GYOSZ (Gyáriparosok Országos Szövetsége) igazgatója és báró Hatvany Lajos, az egyik legnagyobb iparmágnás. (Osvát Ernő nem rendelkezett ilyen „kapcsolati tőkével”, ő „csak” magával a lappal foglalatzkodott esztétikai alapon.) Bizony nem nevezhetők a bohém vagy hagyományos írói társaság szereplőinek. Fenyő Mario és Buda Attila⁴² munkái pedig megvilágítják a kört is, akik – Hatvany Lajoson kívül, akit sorsa irodalmi érdeklődéssel is megáldott vagy vert – a lapot anyagilag támogatták. Ezekről így ír Romsics Ignác: „A nagybirtokosság mellett, de a társadalmi piramis modern felének csúcán elhelyezkedő nagypolgári családok száma körülbelül 800–1000 főt tett ki. Ezen belül 100–150 lehetett az egymással üzletileg és rokonság szerint egyaránt erősen összefonódott s kifelé a születési arisztokráciához hasonlóan zárt »polgárisztokrata« családok száma. Legismertebbek és leggazdagabbak a csepeli Weiss, a budai Goldberger, a hatvani Deutsch, a gelsei Gutman, valamint a Chorin, az Ullmann és a Kornfeld famíliák voltak.”⁴³ E felsorolás majd mindegyik tagja intézményesen – például a folyóirat részvényeinek jegyzésével – támogatta a *Nyugatot*.

Ignotus kapcsolata, s ez igen lényeges témánk szempontjából, mindettől különbözik. Őt ifj. Andrássy Gyula grófhoz, többek között a Monarchia utolsó „közös” külügyminiszteréhez fűzték baráti vagy familiáris kapcsolatok. (Ennek több nyoma volt a *Nyugatban* is.)⁴⁴ Ezt a kapcsolatrendszert többször illette bíráló, sőt gúny is – amelyben Ignotusról elterjesztették, hogy a „saját véleményével sem ért egyet”, s dolgozott például a konzervatív, a *Nyugattal*, a *Világgal* ellentétes szellemi póluson elhelyezkedő *Magyar Hírlapba* is. Azonban, amennyiben Komlós Aladár 1943 megvilágító évében világosan megfogalmazott szempontját tekintjük kiindulópontnak, Ignotus tájékozódása kiszámíthatóbb, mint hinnénk: „Állásfoglalását és sorsát származása mélységesen meghatározta.”

A magyar zsidó a már fölsorolt tulajdonságai – történeti be nem ágyazottság, két- vagy háromkultúrájúság – következményeként egy, a pszichológia és a politológia diszciplínáinak összeke-

veredéséből kifejedő állapotjellemző is hoztartzotok: a bizonytalanság,⁴⁵ s vele párhuzamosan, éppen ez állapotból adódóan, a vele szövetségest kereső, valakibe kapaszkodó kényszer.

A legáltalánosabban megismert ilyen szövetséges a munkásosztály és a proletariátus, de azért volt még más kínálat is. A reformkorban a köznemesség volt a zsidóság legígéretesebb partnere, s éppen ennek az osztálynak a lecsúsztása, eldzsentriesedése, valamint a középosztály pozíciójáért folyó konkurenciaharc vetette fel, hogy más szövetséges után kell nézni. Acsády Ignác külön röpiratban (*Zsidók és nem zsidó magyarok az emancipatio után*, Budapest, 1882) fejtette ki – a tisztaeszlári per reakciójaként –, hogy a köznemesség helyett a parasztság lenne a zsidó befogadás partnere. Másik részük pedig az arisztokrácia felé húzott – velük a társadalmi „kiegyezés” nagyobb esélyekkel kecsegtetett. A *Nyugatot* támogató zsidó mágnások – többségük maguk is arisztokraták, ha új keletűek is – a történelmi arisztokráciában látták bizonytalanságuk támaszát. Ez régi tapasztalattal párosult, hiszen a kezdetektől fogva az arisztokrata nagybirtok volt az, amely befogadta, megvédte, támogatta a zsidók magyarországi meghonosodását – a legnevesebbek: az Esterházyak hercegi és grófi ága (utóbbi Pápán), a Batthyány, a Pálffy és a Zichy családok és birtokaik. S az arisztokraták álltak a legközelebb a Monarchiához – mind gazdasági és politikai érdekeiket tekintve, mind kulturálisan –, legtöbbszörüknek Bécsben is volt palotája, idejük egy részét ott töltötték. Talán szimbolikus értékű, hogy Ignotus búcsúja a *Nyugattól* s vele magyarországi hangadó szerepétől – ha ezt nem is tudta akkor még – éppen egy arisztokrata, a Monarchia utolsó „közös” külügyminiszterének, ifj. Andrássy Gyulának búcsúztatása volt 1929-ben.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni és ismételni, hogy mind a modern Magyarország, mind a magyar zsidóság története rendkívül vékony. Az egyik első, Ady előtt induló modern költő, Heltai Jenő, 1956-ban (hosszas szilencium után) kapott Kosuth-díjat, Gellért Oszkár, nemcsak a *Nyugat*, de valamennyi *Nyugat*-előd folyóirat „untermann” szerkesztője még az 1956-os forradalom leverőit ünnepelte, s kapott ezért dicséretet, az 1949-ben meghalt Ignotus még így látta és érezte, hogy előtte mindent megcsináltak, ő már egy „készbe” ült nemzedék képviselője:

Jaj nekünk, unokáknak, amért unokák vagyunk!
A hájas jólét, a henye béke, az unalmas rend lomhasága renyheszt bennünket; apáink ... igazán elhó-

dítottak mindent, és mi minden munkakérő erőnkkel és minden harckereső ambíciókkal huszonöt évvel kikéztünk a világból. Milyen egy nemzedék volt az, amely megcsinálta a hatvanhetet! Míg mi új sarjadék csak azt nézzük, melyik a legszelesebbre és legsimábbra kitaposott ösvény, amelyen a legbiztosabban és legkényelmesebben juthatni kenyérhez, ők keresve-keresték a rengetegeket, hogy termőföldre hamvasszák a sziklaközeteket, hogy utakká szélesítsék őket. Magas cél és nagy munka állott előttük: Magyarországot bevenni Európába. Ez a nagy cél tette nagygyá az időket, és nem volt országszerte az a rejtező tehetség, amelyet e nagy idők ki ne fejtettek volna a gubójából. Így jutott részül, hogy a legnagyobbon kezdjük, annak az elegáns világfinak, akit Andrássy Gyula gróf néven siratunk ma és siratni fogunk mindig, harmóniában egyesíteni, amit a Deák Ferenc mélységes táblabírói bölcsessége és a Széchenyi István magasröptű géniusza külön-külön eszelt ki – és hazánkat elébb Ausztriával, aztán a többi Nyugattal fűzni nagyhatalmi kötelékbe. ... És nem volt munka elég nagy vagy elég csekély arra, hogy véghez ne vitték volna. Nincs magyar főváros? Építsünk egyet. Nincs magyar társadalmi regény? Írjuk meg. Nincs magyar gyorsírás? Csináljuk meg. Nincs magyar romantikus dráma? Teremtsük meg. Nincs magyar sajtóiroda és könyvnyomatos? Szervezzünk olyat is. Üssük a jezsuitákat, írjunk Junius-leveleket a politikusok ellen, bolygassuk meg az Akadémiát, emancipáljuk a zsidókat, ne vessük ki a vármegyét, építsünk vasutakat, ássunk csatornákat, kényszerítsük ki magunknak magyar udvari bált és magyar hangversenyt, vágjunk sugárutat, rajzoljunk karikatúrákat, költünk pasquillokat, zengjünk magyar balladákat, eszeljünk ki magyar jogot és filozófiát, fordítsuk magyarra Macaulayt és Mommsent, Shakespeare-t és Augier-t, és ha már írtunk tárcaleveleket a nagyoknak, és adtunk újságot és könyvet a kisdedeknek, tíz év múlva bénítsuk meg a muszkát Bosznia okkupációjával, és úgy melleleg csináljuk meg a magyar büntetőtörvényt. Hatvantól nyolcvanig ezt végezték ők, s e munkában osztozott korona és nemzet, ifjú és öreg, negyvennyolcas államférfi és soros riporter, orvos és ügyvéd, néptanító és metrompázs, báró és bankár, csizmadiai és régi kékvér, magyar és erdélyi, rác, német, tót, zsidó, örmény és cigány egyaránt. Mese ez – álom –, és mi gyerekek, mikor a biztosság gondtalanságával tépjük és szedjük a gyümölcsöket, nem is tudjuk elképzelni, hogy ezeknek a fát húsz-huszonöt évvel ezelőtt nagyrészt ilyen magunkformájú gyerekek ültetgették.”⁴⁶

A kitűnő korszakfestő idézetet nem a korszak rajzának készülő írásból való, hanem egy könyvrecenzióból, ami csak úgy kiszaladt szerzőjéből, mintegy a tárgyához – Ágai Adolfhoz, az egyik első, egyenrangú alkotóként a magyar irodalomba belépett zsidóhoz – fűzött asszociációja. Ez az önfelelt – azonban igencsak a „kivételes” alanyához kötődő – asszociáció-sor egy világot tár fel. Pontosabb látteleletet nyújt e világról, mint e világ tudatos leírása vagy elemzése. Az emancipációját elnyert zsidó vízióját arról az univerzumból, ahol a maga életét rendezi be. Ez a világ már kész, s majdnem ideális. A hatvanhetes kiegyezés tette azzá, ami, ha elbújtatva is, mint egy mellékes momentumként a sodró felsorolás között, de a sorok írójának is – kevésbé melleleg – egyenjogúságot adott. Azt a biztonságos tartást, amelynek birtokában már e hátratekintését elvégezheti. A Nyugathoz kötöttség eldöntetett – mégpedig „osztrák” „nagyhatalmi” közvetítéssel, illetve ennek a politikai és kulturális ernyője alatt. Ez az origo-pont. Számára. A magyar nép korábbi történelme, s épp az osztrákkal szemben élt és vívott történelme csak egy szellemes ellentétpárban villan be – „negyvennyolcas államférfi” –, de az is a frigyet megerősítendő. E nagyon is éles analízáló képességű vezető értelmiséginek ez a „problémátlan” univerzuma bepillantást enged abba a vízióba, amely őbenne élt, s amelynek alapján a maga feladatait kijelölte. E szerint az osztrák-német kultúra = nyugati kultúra és modern kultúra. A magyar nem az, de hála a Monarchia kereteinek, azzá lehet. A döntő lépést már megtette az előtte lévő 67-es nemzedék. (Érdemes lenne az összes példáját is nevesíteni – a gyorsírástól [Kónyi Manó] a büntetőjogig [Csemegei Károly] – megannyi zsidó az újítók-modernizálók közül.) Az utánuk jövőké – Ignotusé – a folyamat továbbvitele a feladat. A magyar nemzet és történelme ráállt a célszerű, ezért helyes sínre – most már csak az irányt kell tartani.

Az alábbi fél évszázaddal később született – szintén egy íróportré háttérvilágításának szánt – szöveg tanúsága szerint jottányit sem változott Ignotus univerzuma. A tárgy, vagy inkább az alany, amely a korrajzot kiváltja belőle – túl a saját pályája zenitjén, s az ahhoz kötött Monarchia összeomlása után – Ambrus Zoltán (Debrecen, 1861–1932, Budapest), az egyik első modern magyar író. A nem zsidó író, aki a zsidókkal először működött együtt szoros kötelékben. Szerkesztőtársa volt Ágai Adolfnak a *Borszem Jankóban*, Kiss Józsefnek *A Hétkben*, Bródy Sándornak a *Jövendőben*, Ignotusnak a rövid életű *Szerdában*,

s ha tiszteletből is, az induló *Nyugat* is felvette nevét a főmunkatársak sorába. S hogy ez az együttműködés nem volt konfliktusmentes, arra a Kiss Józseffel való levelezése bő adatokat szolgáltat, de még inkább a Kiss József lapjában folytatásban közölt *Berzsenyi*-trilógia (*Berzsenyi báró és családja*, *A Berzsenyi leányok tizenkét vőlegénye* és *A Berzsenyi dinasztia*, Budapest, 1902, 1907, 1928) – a zsidók beilleszkedési zavarairól a máig a legjobb szatíra.

A nem zsidó író bemutatása is azt hívta elő Ignátusból, hogy az 1867 előtti magyar kultúrát, falusiasnak, elmaradottnak írja le – amelyből a Monarchia kerete emelte ki. Ez a részlet a közbeszéd médiumára fókuszál, a sajtóra, amely szintén német mintára vette át modernizációs feladatait – a zsidók belépésével a magyar kultúrába.

Ilyen világba került, a nyolcvanas évek végén, a fiatal Ambrus Zoltán, itthonról, hol akkor a kiegyezésnek s a hármasszövetségnek szerkezetében a nyugatba beépített Magyarország e nyugat érverése szerint kezdte rendezni az életét. Egyszerre ez nem ment, nem ment még az irodalomban sem, mely amily nagyhatalmú volt nálunk: mégis egy falusi ország hagyományait viselte, mikben a népdal s az anekdota elegyedett az osztrák réven és közön át ideható német műveltségbe. ... A könyvirodalomra valahogy még hatott a távolabb nyugat, a franciaság s az angolság, a kezdődő magyar

újságírás azonban teljesen német s még ezen belül bécsi nevelés volt, schönggeisti olcsó költészet és szólamos politika. ... Közben élt volt Marx és Darwin, megérkezett Edison, jött az amerikai búza s kigyúlt a villanylámpa, de a budapesti lapok, amily erőbe kaptak zsurnalisztice, annyira csak utánakullogói voltak a bécsi lapoknak. Kultúrájuk csak félkultúra volt, s utánuk ment a hazai élet...⁴⁷

A két, masszívan egybehangzó és -érző idézet között telt le Ignátus pályája, amelynek a Monarchia léte, eszméje melletti kiállás a központi eleme volt. Nem, vagy nemcsak azért, mert ez a konstrukció egy felismerés eredménye volt nála, egy célszerű, a maga s a magyar nép létezése és kultúrája számára, mely meglátás egyébként fényesen, vagy tragikusan, beigazolódt, hanem még mélyebben, azért, mert ez volt konform az az entitással, amit magyar zsidónak nevezünk, de valójában a Habsburg- vagy Monarchia-zsidó magyar vagy magyarországi elnevezés/fogalom pontosabban takar.

S amelynek – egyetértve Németh Lászlóval – legemblematikusabb képviselője Ignátus volt.

5.

„UGORBÓL SARJADT OSZTRÁK
MAISÁG”, A NYUGAT
MONARCHIA-KÉPE

Ignátusnak csak egyetlen írása ismert és idézett – a *Nyugat*-centenáriumi alkalmával is –, amit azonban nem a cikk tartalmának vagy írója jelentőségének kell tulajdonítani, hanem az írás kivételes helyének és idejének – és nemkülönben a poénnak, hogy az igencsak emblematikus szót/fogalmat élére tűző *Nyugat* című folyóirat legelső cikke a hasonlóan gazdag és jelentős, noha éppen az ellentétes asszociációs mezőben elhelyezkedő Kelet szóval/fogalommal indult. A *Kelet népe* című program- és vezércikk a *Nyugat* induló, 1908. januári számának élén állt. Ezért megkerülhetetlen. Ha Ignátus megérzi, vagy tudja, hogy a *Nyugat* azzá a korszakot meghatározó folyóirattá lesz, amivé, s nemcsak az egyike a tiszavirág-életű kísérleteknek, amelyekben maga is részt vett, akkor bizonyára más, összeszedettebb cikket ír. Kevésbé időzik el a finn színház bemutatásán. Ugyanis minden belemagyarozás ellenére, ez az írása semmiben nem különbözik a *A Hét*-ben megszokott irodalmi vagy színházi beszámolóitól – mint az előbbi idézeteink is bizonyították –, mindig volt néhány sor, vagy oldal, ahol a tárgyhoz fűzött saját gondolatait kifejtette. Szinte csak ezt

az írását említik, elemzik – kényszerűen –, pedig számtalan fontosabb, kifejezetten az irányadás szándékával készült írása hever említetlen a *Nyugat*-ban, amikor már tudatára ébredt, hogy éppen ez a meggyújtott tűzrakás lobogott fel tartós lánggal. Azonban, mint az anyagot az atomja, ez az inkább a poénból az induló folyóirat élére tett írás is magán viseli Ignótus Habsburg- (vagy Monarchia-) zsidóságát.

Kelet és Nyugat kapcsolata, a kis népek nagy dilemmája – a saját kultúrát fenntartani, szeretni, ha másodlagos is, a trendekben a nagyobbhoz asszimilálódni, s „Csaba népének” nyugat felé tartó, vagy afelé ajánlott, útja – ezt a mondandót elégszer elemezték. Noha nem tették hozzá, hogy ezt ilyen világosan, egyszerre belülről és kívülről látni, az olyan pozíciót kíván vagy tételez fel, amivel csak a zsidók, a magyarrá vált zsidók rendelkeztek. Ezt húzza alá a cikk felvezetése költői tömörítéssel – amit tudtommal soha nem elemezték, noha ez mélyebben meghatározza Ignótus látásmódját – és még jellemzőbb, mint a kimondott, s a későbbiekben egész 1929 végéig végigvitt programosság. Amikor a kis finn népet és kultúráját – jó szemmel vette észre, hogy az orosz elnyomó törekvésekkel szemben a skandinávizálódással védekezett – a magyarral vetette össze: „Viszont a mi ugorból sarjadt osztrák maiságunk más természetű kultúrvilág, mint ez a skandináv-vá fejlett lapp-szamojéd.”⁴⁸ „Ugorból sarjadt osztrák maiság.” Ebben a fogalommal kristályosított metaforában benne sűrűsödik a látásmód és a program. Nem is program – egyfajta (ahogy az Ágairól szóló cikkben is láttuk) faktum, befejezettség. A keleti, azaz ugor kivételesség – az osztrákba ojtva (s itt ez alatt érthetjük a Monarchia modern – „mai” – hatalmi és kulturális infrastruktúráját) kapcsolódhat be a világ egyetemességébe, s ezzel maradhat meg igazán magyarnak – ha nem is a „népi”, „törzsökös” magyarnak, ami a Monarchia ernyője, vagy kényszerű ölelése nélkül lenne. Azonban ez a túlélése, fennmaradása záloga is. („Kicsinységében tán nem szabad, hogy viszont lenézze, akik őt lenézik, és nagyon kell szeretnie, akik őt szeretik. A szeretetnek sok módja van, s egyet sem szabad fitymálnia; fia pedig mentül kevesebb van, annál több iránt kell türelmesnek lennie. Ez minden, amivel kelet népe a nyugatnak tartozik.”)

Abban Ignótus persze tévedett, hogy a program, amit itt, az indulás pillanatában lezárt, megnyert csatának vagy döntésnek érzékített meg, s talán érzett is, az „lefutott” tény lett volna, amelynek bázisáról és irányáról kívánta – a Nyu-

gat eszközeivel – felépíteni a modern Magyarországot. Épp ellenkezőleg: a *Nyugat* két 1908–1918 és 1919–1929 közötti korszakában, amikor a lap szerkesztője és legszorgalmasabb ideológia-termelője volt, éppen a képzelt győzelemből való visszahőkölt védekezésben telt el, ami az ő, majd az általa képviselt társadalmi réteg – a javarészt a magyar zsidó polgárság – teljes vereségével s a magyar történelemből kiiktatásával végződött.

A *Nyugat* első – és legnagyobb korszaka – vereség volt, a talpalatnyi hely megvédése, a társadalom helyett mágikus-szimbolikusan: az irodalomban. Hangsúlyozva és megismételve: a hídfő-állásra építés helyett: a hídfőállás állandó védelme. A támadás állandó eposzi jelzője-érve: „nem magyar”. Azaz mindent, ami modern és új, ami kívülről jött, a „nem magyar” bunkóval próbált lefegyverezni az a közbeszéd és irodalompolitika, amely arról a – többségi – oldalról érkezett, amely nem rendelkezett a főntebb elemzett Habsburg- vagy Monarchia-azonosság elemével, s más elbeszélésre fűzte fel a magyar nemzet szerepét és jövőjét Európa térképén. Ignótus végvári vitézként sorra veri vissza a támadásokat – a Monarchia tágasabb talapzatáról, amit maga mögött tudhat. Magának Mikszáth Kálmánnak, a magyar irdalom vitathatatlan klasszikusnak a szemébe vágva a kesztyűt:

A nemzeti jelleg uralmát abban látták, hogy a magyar mindenütt ott legyen, mindent a magáénak valljon, mindenre tartsa a jussát és semmitől ne ijedjen meg. Nem a politika szabott utat nekik, hanem ők nyitottak utat a politikának, s az ő neveltjeik voltak azok a Deák Ferencek és Andrássy Gyulák, akik a magyart visszaiktatták Európa nemzetei és vezérlő hatalmai közé. A magyar irodalomnak, a magyar gazdaságnak, a magyar politikának és nemzeti életnek aranykora bizonyít mellettük – az az aranykor, melynek romjain keseregve ülhet most Mikszáth Kálmán, a politikus.⁴⁹

A Monarchia kettős tágassága (azonossága) nemcsak múlt és jelen (tradicionalizmus és modernizmus), Kelet és Nyugat, azaz a Monarchiához fűződő elkötelezettség kérdésében mutat irányt, de a magyarságtól földrajzilag és kulturálisan keletre tartozó nemzetiségekkel kapcsolatban is „más” politikát ajánlott. Ugyanis ez a nyugati kapcsolatot kiegyensúlyozó keleti kapcsolat, amely a Monarchia védernyője alatt összeforni látszott, a magyarságnak éppen úgy létkérdése, mint a Birodalomhoz fűződő viszony. Ez ugyanakkor az 1848/49-es forradalom és szabadság-

harcnak a tapasztalata, amelyből az 1867-es magyar kibontakozás született.

Ignotus, amint az alábbi idézetből láthatjuk, az osztrák politikával szemben is kritikus. Az osztrák ugyanis nem azonos a Monarchiával (amelyet éppen az idézett Lueger példája is megjelenít, akit Ferenc József nem akart kinevezni Bécs főpolgármesterének, a városának, amely egyszerre volt két különböző léptékű és karakterű entitás: az osztrák nép s az Osztrák–Magyar Monarchia fővárosa.)

Az elemi iskolák tekintetében szükség lenne, hogy míg a svábok, rutének és jóézelmű tótok vidékén – különösen a városok körül – szaporítjuk az iskolákat: az ellenséges érzelmű nemzetiségeknek ne építsünk több iskolát, ne adjuk mi saját pénzünkön – s saját fajunktól elvonva – az ő kezükbe a kultúra fegyverét.”

Így hangzik ez a mondat. Még egyszer megnézem a címlapot – csakugyan az a címe: *A magyarság uralma* stb. stb. Ez nyilván tévedés. Ennek a könyvnek csak az lehet a címe, hogy: A magyarság búcsúja az élettől. Vagy: A magyarság csődvallása. Vagy: Az öngyilkosság útja. Az isten szerelmére: ha ilyenek a magyarság barátjai, milyenek az ellenségei? S Réz Mihály meggondolta-e, hogy mit írt itt le a magyarság nevében? A magyarság életfeltételével foglalkozik s ilyen életfeltétel gyanánt óva int, hogy ne adjuk „az ellenséges érzelmű nemzetiségeknek”, akik azonban történetesen magyar lakosok, polgárok, sőt a magyar nemzet s a magyar szent korona tagjai: ne adjuk kezükbe a kultúra fegyverét. Ez már magyarul is annyit tesz, hogy a magyar csak akkor tud megállni, ha az oláhot vagy a rácot sötét tudatlanságban tartja – hát még mit tesz majd akkorra, mikor lefordítják oláhra vagy rácra, vagy Scotus Viator lefordítja angolra!

Hiszen ha ez igaz s ha igaz, hogy a magyarság fejlesztő politikájának egyik föltétele az, hogy a vezérlete alatt állók egy része kívül maradjon a fejlődésen: akkor a lángoló hazafinak ez oktató vallomása miben különbözik a Luegerek s a Scotus Viatorok abbeli állításától, hogy a magyar hegemonia a másfajtajúak elnyomásán épül? Csakhogy nem igaz. Az igazság, a szomorú igazság az, hogy a magyarság nem gyarapodik s nem fejlődik, mert nem fejlődnek s nem gyarapszanak a nemzetiségek sem. Az igazság az, hogy a magyarságnak a nemzetiségek közt azok a megbízható és hasznos támasztékai, akik gazdagok és műveltek és vannak iskoláik: a németek. Ezek azok is, akik magyarosodnak – természetesen, mert aki boldogul, az igyekszik beleolvadni a közösségbe, amelyben boldogult. Az igazság az,

hogy a kultúra megvonása neveli a halálos és kérelhetetlen ellenségeket; hogy a magyarból még a nagyobb közösségben való élésre utaló saját nemzeti érdeke rovására is kiirthatatlan osztrák-utálat elmaradhatatlan következtése a Kollonics–Lueger-i politikának, mely a magyart úgy akarta és akarja katolikussá vagy osztrákká hajlítani, hogy koldusságban és tudatlanságban tartja. Ha a Réz Mihály kétségbeesett gondolatmenete valóban a magyarság fejlődhetésének egyetlen útját tükrözné, akkor minden magyar hazafinak föbbe kéne magát lőnie, inkább ma, mint holnap. De nem ezt tükrözi, hanem – elég különösen egy szerény és munkás-gondolkodó elméjében – osztálygőgöt és faji renyhéséget tükröz, mely nem akarja átlátni, hogy az élet: alkalmazkodás, s a fejlődés abban áll, hogy az élet minduntalan újra alkalmazkodik a maga teremtette új meg új feltételekhez. A magyarságnak az utóbbi emberöltő folyamán elég keservesen, de csak végbement életfolyamata teremtett az országban új termelő módokat, nevelt új osztályokat, hódított a magyarságnak új terjeszkedéseket. Számolni azzal, hogy *ezek* most már megvannak, joguk van az életre s hogy ennek az életnek is vannak feltételei: ez egyik első a magyarság életének, uralmának, fejlődésének újabb feltételei között. Aki az élet e parancsa elől elzárkózik, az nem is juthat egyebüvé, mint arra az öngyilkos gondolatútra, melynek, úgy látszik, útikönyve a Réz Mihály legújabb kötete.⁵⁰

Nem sokkal később a Bécsről megpendült gondolatai kiegészülnek egy újabb jegyzettel, amelyben a Monarchia eszméjét és nagyságát nem a magyar, hanem a bécsi/osztrák provincializmussal és kulturális hanyatlással konfrontálta. Ebből már felsejlik a Hitlert felnevelő Bécs rajza is:

Bécs bizonyára legszebb városa a világnak. Olyan darab beépített és beültetett földkérgét, mint a Schwarzenberg-Platztól a Votivkirchéig terjedő, sehol e föld hátán nem látni többet. De: mintha Bécsnek, a bécsi népnek igen kevés köze volna *ehhez* a Bécshez. Ami Párizst nagygyá, ami Berlint fejletté, ami New Yorkot kábítóvá teszi, ahhoz tarthatja, tartja is, a jussát minden ott született ember. Bécsnek azonban, mondom, kevés az összefüggése önnönmagával, fejedelmi pompája, császári nagyszerűsége, káprázatos előkelősége közepett voltaképp vidéki kisváros – olyanfajta, amelyiknek azonban van vasúti állomása s van rendes fogadója, mert a gróf kastélya is ott van s a méltóságos familia is itt szokott átkocsizni. A császári hatalomnak, a császári familiának kisugárzásai és hagyományai azok, amik Bécsset nagyszerűvé teszik; Spanyolország, Németalföld, Itália, a Német Birodalom minden szépsége, ereje és

műveltsége átsugárzott ide: nagy, igen nagy urak laktak itt, a világ legnagyobb urai vagy azoknak egy-test vérei – de akik körülöttük letelepedtek, azok nem polgárság, mint Berlinben, Párizsban, Amszterdamban vagy akár csak Frankfurtban is; azok csak lakájai, inasai, kiszolgálói, kocsisai és házi zsidai e nagy uraknak; k. k. Hofausschrott, k. k. Hofapotheke, k. k. Hofausschank – s ezeknek az inasoknak és kocsisoknak városa Bécs, ezeknek világa Ausztria, s ez a magyarázata annak, hogy a luegerizmus fiakker-világnézete mint tudott a Metternichénél sokkal életrevalóbb és termékenyebb államfenntartó osztály princípiumává magosodni. Milliós és fejedelmi nagyváros, melyben egy mai fogadó, egy megbízható bérkocsi alig akad: ez Bécs. Nincs igazi közlekedése, mert nincs igazi élete; fejedelmi pompája alól kiütközik a szedett-vedettség, s ha világváros: annak a szedett-vedett világnak fővárosa, ahol tulajdonképp megszűnik a világ: a Balkánnak. S szó sincs róla, hogy német város volna; nem német ez, hanem semmi. Nincs karaktere, csak életmódja van, háj-nevelő és bőfögtető jómódja. A demokrácia ezt a világot nem fogja erősíteni, mert csak a salak fölülkerekedése lesz. Amely mértékben visszaszorult nyugatról s kéntelen délkeletre törekedni, abban a mértékben fognak urai is hozzá balkánosodni, s nem adok neki harminc évet, hogy kultúrája háromszáz évet esik vissza, mint ahogy vissza is esett, elcsüggesztően, a hatvanas és hetvenes évek gyönyörűen nyugati lendületéből.⁵¹

A Monarchia és az osztrák nép fővárosa dualizmusának impresszionisztikus, de annál megérzékítőbb rajza után magáé a Monarchiáé következett. Ezúttal nem írói, hanem – mai kifejezéssel – politológiai eszközökkel. Ignotus roppant felkészültségéről tanúbizonyságot tévő esszéje, „A dualizmus tragikuma” (a „Jegyzetek a politika mögül” című sorozatában) a dualista rendszert és államformát megalapító *kiegyezés* folyamatában érzékelteti azt a születés pillanatában is meglévő ellentmondást, amely végül is szétfeszítette nemcsak a dualista, tehát az osztrák–magyar kiegyezésen alapuló rendszert, hanem magát a közép-európai Habsburg Birodalmat is. Az idézetből még az intim közelséget kell kiemelni, hogy Ignotus személyes kapcsolatai révén is milyen közel állt a dualista rendszert létrehozó – többnyire arisztokratákból, valamint az első magyar zsidó szellemi arisztokratákból összeállt csoporthoz. Falk Miksa (Pest, 1828–1908, Budapest), az első generációs magyar zsidó értelmiségi, mindkét ol-

dalon s mindkét kultúrában közvetítőként szerepelt: Széchenyi bizalmas famulusa, iratainak rendezője s Ferenc József feleségének, Erzsébet királynénak magyar nyelvtanára, Deák-párti képviselő s a dualista rendszert támogató meghatározóan fontos, Pesten, majd Budapesten kiadott németnyelvű újság, a *Pester Llyod* (1856–1945) szerkesztője és publicistája egyben.

Boldogult Falk Miksától tudom, hogy mikor a Deák kiegyezési munkálata eléjük került, a császár osztrák tanácsosai közül a különben nem nagyészű Belcredi menten rámutatott arra, hogy a dualista szerkezet s ezen belül a magyar jogi teljesség éppen békeszerzésre nem való, mert a magyar nemzetnek az önállóságra, a paritásra, a magyar hadseregére, a gazdasági különbségre s egységre vonatkozóan beleágyazott jogai nem sokáig szendereghetnek e szép üvegkoporsóban, hanem hamar akadnak majd királyfiak, akik életre akarják verekedni vagy csókolni. De ez végre is az osztrák centralista rossz májúsága volt. Ám Tisza István épp a minap említette a legnagyobb magyar politikai elméket; Eötvös József bárót, aki nem félt volna bemenni a Reichratba, s Andrássy Gyulát, aki félt, hogy a Deák Ferenc jogászkodása meghiúsítja majd a megegyezést, s nem bánt volna olyan kiegyezést sem, mely nem épp ily tel-

Berény Róbert Ignotus-portréja
(A Kieselbach Galéria tulajdona)

jesen biztosítja, papiroson, a magyarság minden lehetséges jogait. Pedig hogy Andrassy nem ismert tréfát, mikor a nemzet igazi jogairól volt szó, azt megmutatta húsz évvel később, amikor is az 1889-iki véderőtörvénybe visszavétette a nemzetnek veszedelemben forgó újoncmegállapító jogát, nem bánva, hogy ez ellenzéki fellépésével láthatóan megingatja a dualizmust addig fenntartott egész kormányrendszert. E nagy embernek a nevéhez fűződő dualizmussal szemben való tragikus helyzetére és szerepére e sorok rendjén még egyszer vissza kell térnem; itt csak azt a sejtelmemet írom le, hogy ő, aki lesve, felismerve és hasznosítva egy szerencsés pillanatot, a Deák memorandumát hirtelen törvényé improvizáltatta, ezt a szédületesen nagy ajándékot körülbelül olyan érzéssel hozhatta le nemzetének, mint aminővel negyven évvel később a fia fogadta a függetlenségi párt többségbe jutását. *La mariée est trop belle!* Mintha a menyecske akkor is túlságos szép lett volna! Ahogy az 1867: XII. t.-t az ember papiroson elolvassa, könnybe lábad a szeme. *Es wär zu schön gewesen, es hat nicht sollen sein!*⁵²

Ahogy a Hitlert kitermelő „salakot” Bécsben, úgy a Monarchia megrendülését is megjósolja annak a dilemmának az elemzése során, hogy a folytonosan dinamikus mozgásban lévő középhalmi alakulat belső szerkezete a centralizmus vagy a trializmus felé mozduljon el. A centralizmus a magyar „közjogokat sérti”, a trializmus pedig olyan versenytársakká avatná a birodalom szlávjait, ami a magyar pozíciókat hosszú távon még inkább veszélyeztetnék. Ez az a pont, ahol Ignóus Habsburg-magyar zsidó pozíciója, kívülbelülisége elveszti biztos támasztékait. Lelke a Birodalom centrális átalakítása felé hajlítaná, amit a magyar irodalom megújítására szolgáló fórumon nem vállalhat nyíltan. Ugyanakkor megérzi a föloldhatatlan dilemmákból, ama ellentétes narratívák konfliktusából fakadó biztos katasztrófát:

Íme az üstökös, melynek közeledő ködgomolyát meg kell látnia mindenkinek, aki nem vak, vagy nem meredt bele köldöke szemléletébe. A fásultságot, mellyel az ország a választást, a választás óriási témáját, a választójogot nézi, csakis az üstökösjárásnak a levegőben való önkéntelen megérezése magyarázhatja meg. Kinek van ilyenkor kedve tenni, venni, határozni és válogatni? Micsoda nagy dolog nem nevetségesen kicsiny ehhez a megérezéshez képest? A középkorban, mikor üstökös köze-

ledett, próféták támadtak, akik látnoki szemmel prédikáltak megtérést, magukba szállást, alázatos lemondást minden javakról. Ahogy a Tisza István savonarolai alakját elnézem, ránehezedik lelkemre a dualizmus egész tragikuma. Az életöröm, a virágzás, a terjeszkedés szerkezetének volt gondolva, s most mint a töredelem, a bűnbánat, a visszaalázkodás szerkezetét prédikálják. A megszületés termőföldjéből negyven év alatt a gyásznak lett hamuja. Álljunk vissza a dualizmus talajára, hogy keményen megállhassunk, prédikálja Tisza István. Valójában negyven éven át sohasem léptünk le igazán erről a talajról, s ha állapotunk bizonytalan, az azért van, mert ez az alap inganyag. Mégpedig, s ez a tragikuma, éppen a támasztékok miatt, melyekkel a Sion hegyénél megingathatatlanabbá akarták tenni.⁵³

A lap következő számában Halász Imre vitakozik Ignóusszal, s maga is kimondja a sejtésünket: „Én nem hiszem, hogy e veszedelem ellen nem volna más védekezés, mint a centralista irányra való áttérés. Pedig, ha jól értem, ő ezt ajánlja, mint egyedül lehetséges alternatívát. Volt már eset rá, hogy valaki annyira félt a haláltól, hogy félelmében öngyilkossá lett. Nem ajánlanám ezt a módot a magyar nemzetnek.”⁵⁴ A lap aljára biggyesztett pársoros reagálásában Ignóus nem vonja vissza állítását, kiemelve a legfontosabbat, az időnyerést a társadalmi, gazdasági hátrányokat egalizáló erőgyűjtésre, ami mind a dualista Monarchia, mind a magyar nemzet elsődleges érdeke: „azon az érzésemem nem változtat, hogy a kiegyezésbe bebalzsamozott jogok: míg egyrészt felesleges a bebalzsamoztatásuk, mert, ha erősek volnának, halottaikból is feltámadnának, – másrészt olyan csalogatói az ellenzéknek az anarchiára s megbénítói a kormánynak a védekezésben, hogy miattuk nem jutunk ahhoz az erőgyűjtő lélegzethez, melyben aktuálisokká válhatnának. I-S.”⁵⁵

A dualista rendszer egyetlen ember nevében és személyében testestül meg, I. Ferenc Józsefében. Ignóus költői látomásában költői igazságokhoz is jut – nem csak a személyében szimbolizálja ezt a rendszert, de talán ő a sokmillió birodalomban a dualizmus egyetlen, maradéktalan híve. A császár és király 80. születésnapja adja az alkalmat, hogy meghatározza a Monarchiához való viszonyát, s megkísérelje feloldani az ellentmondást, amely I. Ferenc Józsefet az 1848/49-es szabadságharchoz, a modern magyar nacionalizmushoz, de egy más szempontból: a 1867-es pozíciók kiví-

vásáshoz fűzi. Ezt a módot az uralkodó életpályájának a szakaszolásában találja meg.

...a mi számunkra, ma dolgozó harmincöt, negyven, negyvenöt éves emberek számára, ez az idő korszakokra oszlik; olyanokra, melyeket csak a történelemből ismerünk, de ez a történelem viszont rájuk is világít – olyanokra, melyeknek történetei: a félmúlt rejtezkedésében bujkálnak –, s olyanokra, melyeket azért nem látunk jól, mert szemünk előtt folytak le. Ezen, a mi érzésünkben élesen különváló három korszak közül az elsőben, mely 1848-tól 1859-ig tart, Ferenc Józsefnek alakja háttérbe szorul, mert fiatal ember, aki helyett mások uralkodnak. A második korszak, mely 1859-től 1873-ig tart, alkalmasint egyénisége kibontakozásának, alkalmasint legszemélyesebb cselekvőségének ideje.⁵⁶

Tehát a szabadságharc leverését megkísérli a személyétől elválasztani és élete második periódusának nyújtani az elismerést és elfogadást nyújtó dicsőséget – annak a periódusnak, amelyhez a kiegyezés, a dualista rendszer létrehozása fűződik. A rendszert, amellyel Ignótus, s a benne megtestesülő feltörekvő, modernné váló magyar – azaz Monarchia-magyar – zsidó „avantgárd” réteg azonosult.

Ez a réteg, akár szószólója, Ignótus, a dualista rendszert nem az osztrák–magyar viszony szemüvegén keresztül, s nem is a magyar feléről, nézi, hanem az egész birodalom, az egész Nyugat és Kelet közötti ütköző birodalom szempontjából. (Mint rajta kívül csak I. Ferenc József.) Lojalitását tehát egy mélyebb érdekelismerés és -értékesítés alakítja. Ezért üdvözli a Habsburg Birodalom nyugati veszteségeit, s az abba való belenyugvást, mert hite szerint a Monarchiának nem Nyugaton, hanem a közép-európai térségben van a hivatása. Ennek a hivatásnak a tudatosulását – és az ezt megvalósító politikát – tartja a Monarchiát szimbolikusan is megtestesítő császár legfőbb uralkodói tettének:

S ma nem csak tapasztalatra a legerősebb osztrák és magyar államférfi. Sokat írtak arról a tragikumáról, hogy mennyi mindent elveszített abból, amit apától örökbe vett. Pedig a dolog úgy áll, hogy Lombardiát, Velencét, a német árnyékuralmat mindenki más is elvesztette volna az ő helyében. De nem mindenki tudta volna olyan okosan, szívósan s elfogulatlanul, úgy meghajolva az új idők új parancsai előtt s engedményeivel még sem menve atomizáló túlságokba, úgy összefogni és együtt

tartani romlandó birodalmát, mint ő tudta 1867-ben. Ha elveszített abból, amit apától örökbe vett, viszont, mint a német költő mondja, a megmaradtat újra megszerezte. Nem isten kegyelméből ura ő ennek a mai monarchiának, hanem a maga esze erejéből.⁵⁷

Ignótus I. Ferenc József másik legfontosabb erényének az „elfogulatlanságot” tartja. Ez a jelző magyarázatra, vagy inkább pontos fordításra, szorul. Az elfogulatlanság itt egy koncepciót jelent, a Monarchia keretébe tartozó roppant geográfiai, etnikai, vallási terek egységesítésére, összefogására. Ellentétben nagy elődjével, II. József koncepciójával, aki hasonló célt tűzött maga elé, I. Ferenc József az erőteret nem az uniformizáló, erőszakos „németesítéssel” kívánta elérni, hanem széleskörű nemzeti, sőt: gazdasági autonómiák egybehangolásával. Azaz: egyfajta integrációval – amelyben a résztvevő megélheti a nemzeti, vallási, etnikai és kulturális azonosságát. Természetes, hogy ez a koncepció oly vonzó a nemrég polgárjogot, emancipációt elnyerő zsidó számára, aki, ha nem is zsidóként, de zsidó vallásúként részt vehet ebben a különbségeket egalizáló egységesülő társadalomban. S vonzó annak a gondolkodónak a számára is, aki felméri Európa 20. század eleji helyzetét, amely nem nyit teret a teljesen önálló és független kis államok és nacionalizmusai számára – épp ellenkezőleg, csak izolációjukat s vele sérülékenységüket, függőségüket növeli. És ez a függőség fennáll a zsidó és a kis nemzet/nacionalizmus között is – és nem áll fenn a zsidó és a nagy egység, a sok kis nemzetet integrálni, homogenizálni kívánó birodalom között. Azaz a zsidó szabadságát egyedül a birodalmi szerveződés garantálja. Ignótus éles, sőt: prófétainak mondható intellektuális előrelátását és bátorságát dicséri, hogy ebben az elfogult közsöntőben is felvillantja a boszniai okkupáció végzetes következményét.⁵⁸ A határt, aminek az átlépése magával hozta a joggal Ferenc József nevéhez kötött építmény bukását.

Ferenc József eszének talán legnagyobb ereje az elfogulatlanság. Az ő ajakán nem frázis, hogy apai szívéhez egyformán közel áll uradalmának minden népe és felekezete – kivált mert ez azt is jelenti, hogy, ha úgy fordul, egyformán távol is tud állni. A saját németiségét, kultiváltságát s katolikus voltát csak mint állam megtartó közép-európai princípiumot engedi, s csakis bizonyos fokig, magára hatni, és ő maga sohasem volt az a fajta osztrák-német, kinek számára kifogyhatatlan forrása

a mulatságnak, hogy valaki nem német, hanem cseh vagy magyar, vagy szlovén. Van benne valami – mutatis mutandis – a régi római katonacászárokból, akik nem is Rómát, hanem magukat és hadseregüket képviselték a sereg élén, minden talpalt földjén rengeteg birodalmuknak, s mindennütt okosan, felvilágosodottan, kit-kit a magaguszttusa szerint boldogulni hagyva az *egésznek* keretein belül. És roppant becstületes is ebben a dinasztikus voltában; sohasem akarta elhithetni, hogy ő magyar vagy lengyel vagy akár osztrák; ő: ő, a Habsburgok a Habsburgok, akik nélkül a Duna mente, le a Fekete-tengerig megint népvándorlási pusztulások színhelye volna, s azonkívül, e monarchia tompító vánkosa nélkül, a némettség s a szlávság halálos összeroppanásáé. S viszont nem is érzelő, és bármily konzervatív és békevágyó, amit most hajlott kora is nevel, nem szánja eldobni, ha kell, a legszeretettebb régít, s nem ijed meg a végeláthatatlan újságtól sem. Nem Deák és nem Andrassy, akik első sorban magyarok voltak, osztrákok közt meg éppen senki nem volt dualista; 1867-től 1909-ig, negyvenkét éven át, igazi dualista csak egy volt a világon: Ferenc József. 1909-ben történt a bosnyák annexió, mely, legyünk ezzel tisztában, azon születő percében megölte a dualizmust, de melyről Ferenc József nem titkolja, hogy élete legszebb sikerének tekinti. Ha sora kerül: Ferenc József éppoly hűvösen nézi majd a dualizmust, mint amily hűvösen hallgatta 1867-ben az osztrák centralistákat, akik a dualizmusról akarták lebeszélni. Kemény és objektív tud lenni minden és mindenki iránt, a saját érzései iránt is.⁵⁹

Azonban az Osztrák–Magyar Monarchia nem az Amerikai Egyesült Államok. (Ahol Ignótus nem egyszer megfordult – sőt: ő számít a magyar közírásban az egyik úttörőnek, aki értékes szociológiai-szociográfiai tapasztalatokat közvetített a korszak „Ígélet Földjéről”.⁶⁰) Az Osztrák–Magyar Monarchia dualista berendezését folyamatosan támadják nemcsak a hatalomból kimaradt népek és nacionalizmusok, hanem a legfőbb haszonélvezője: a magyar nacionalizmus is. A történelem, s jelesen a történelmi sérelmek, állandóan kísértenek – ezért a napi politika meghatározó gyúanyagát képezik. (A mai napig.) Nem véletlen tehát, hogy Ignótus szükségét látja, hogy elemző szikéjével ebbe a sérelem- és fájdalomgócba hatoljon. Ugyanis éppen a sérelem és következményei gördítenek akadályt, a dualizmus gondtalan virágzásának – amelynek ő személy szerint, s a rétege a közvetetten nyertese, haszo-

nélvezője. Ezért meg kell, hogy vívja a maga kiegyezését azzal a magyar azonossággal, amelyben fél kíván oldódni. Erre a legalkalmasabb médiumként az egyik legfájóbb magyar nemzeti trauma, az aradi vértanúk emléknapja, október hatodika, kínálkozott.

Ignótus a véres tettet, akár az I. Ferenc József-ről szóló cikkben, egy elszigetelt történelmi korszak hibájának tünteti fel. Erre azért van szüksége, mert a dualizmust igenli, óhajtja: a gazdasági, társadalmi, kulturális fejlődés biztosítékát benne látja. Ezért a törekeny rendszer fennmaradását éppen a magyar követelésektől, sérelmi politikától – a kiegyezés eredményeinek folyamatos megkérdőjelezésétől félti. Le kell ereszkedjen a sérelem, a trauma gyökeréig – sajátos értelmezést adva az eseményeknek. Ebben úgy ítéli el a szabadságharcot elnyomó Habsburg Birodalmat, hogy a forradalom és a szabadságharc értelmét is megkérdőjelezi. Ahogy a megtorlást, úgy a forradalmat is fölöslegesnek minősítette – a magyar oldalról a forradalom ellenzőivel vagy az attól feltűnő távolságtartókkal, a kiegyezés szellemi előkészítőivel (Széchenyi Istvánnal, Kemény Zsigmonddal, Eötvös Józseffel, Deák Ferencsel) azonosulva. Nehéz egy sort is kihagyni ebből a különös történelem-értelmezésből, mert ritka megfogalmazása egy olyan dualizmus iránti elkötelezettségnek, amely a Monarchiát a magyar érdekektől és sérelmekről félti. S mégis magyar oldalról – vagy inkább újmagyar, azaz zsidó oldalról.

Hogy október hatodika a történet egyik legnagyobb gonosztette volt, azt ma már az osztrákok is átlátják. De hogy nem egyik, hanem mindenesetre legnagyobb ostobasága is volt a világtörténelemnek, azt még magunk se látjuk eléggé. ... Mire volt jó azoknak a szegény generálisoknak lemezárása? Az egész forradalmat nem a magyarok csinálták, hanem maguk az osztrákok. Beleűzték, belecsalták, belekergették a szerencsétlen magyarságot, mely védekezett e kényszerűség ellen, amíg tehetett, s mikor már nem tehetett, akkor is csak mintegy fél kézzel lázadt fel gyötrői ellen. El lehet mondani, hogy egész Magyarországon egy igazi forradalmár nem volt –, legkevésbé azok a derék katonák, akik a harcait megvitták. S mikor vége volt a forradalomnak, akkor *igazán* vége volt. Az ország kimerülten, megtizedelve, semmit sem akarva hevert a győzők lábánál. Eleve sem akart sokat, s most még kevesebbet is beérte volna. Leghívebb politikus fiai, a Kemény Zsigmondok, az Eötvös Józsefek, olyan autonómiáról álmodtak, aminőnél a mai galíciai nem kisebb. Hogy ilyen-

kor mit kell tenni, azt megmutatták az angolok a búr háború leveretése után. Elvitték a legyőzött hőst, Botha generálist, Londonba, hintón vitték körül a Cityben, a király mellé ültették ebédre, s megtették hazájában miniszterelnöknek. Így cselekszik egy okos és valóban hódításra született nép, s megnyeri vele a levert nép szívét s kibékíti a féltékenykedő világot. Ha Ausztriának esze van: Világos után Kossuth-kormányt alakít, s Görgeit megteszi hadügyminiszternek. ... Ha 1849-ben csak felét teszik meg mindannak, amit 1867-ben meg kellett tenniük: egy kielégített Magyarországra támaszkodva a felét megelőzhetnék volna mindannak, mindannak a vereségnek és veszteségnek, aminek következtében aztán a hatvanhetet meg kellett adniok. Senki különben erre az egész októberi politikára a szégyennek oly megszegyenítő bélyegét sem nyomta rá, mint az a fejedelem, akinek gyermekalakja mögé bújva elkövettek volt. Az egész hatvanhét s az in effigie felakasztott Andrássynak miniszterelnökké való tétele mind csupa kimondott és tüntető elítélése, megvetése, megalázása október hatodikának...⁶¹

Ignotus tudatos mítoszépítő, akinek pozitív hőse véres emlékeitől megtisztítva a saját rétege érdekeit van hivatva képviselni – a halálában is. Sőt: leginkább abban. I. Ferenc József halála – az első világháború közepének felfokozott, képlékeny s elbizonytalanító légkörében – alkalmként kínálkozott arra, hogy a megteremtendő mítosz révén megerősödjön a magyar, illetve a monarchiai zsidó biztonság érzete – a megtalált apaszerep emlékében és kisugárzásában. Ezeket a sorokat, a Mátyás királlyal való összehasonlítást (aki ezt a funkcióját szintén mítoszképzéssel nyerte el a magyar nemzet tudatában) csak egy biztonságérzetét vesztett s a még fel nem bomlott Monarchia eszméjébe, hitébe kapaszkodó zsidó *homo politicus* tollából születhetett.

Nincs benne túlzás, ha azt mondjuk, hogy nekünk Magyarországnak Mátyás óta nem volt nemzetibb királyunk, mint Ferenc József. De gyászrontás volna az ő koporsójánál valamely nemzetiszín bánat, – nem csupán piros-fehér-zöld, de bár búzavirágos német nemzeti. Nemcsak egyiket vagy másikat jelentette e koronás államférfi az ő birodalmi, államai vagy népei közül, hanem főképp az ő szükségszerű, történelmi, a földrajztól s a gazdaságtól meghatározott összetartozandóságukat –, de úgy azt, amit ez összetartozandóság kitől-kitől megkövetel, mint ezután, azt, amit ez az összetartozandóság kinek-kinek megenged. Hogy

ő mindkét felé mennyire eltalálta a mértéket, mutatja a háború, melyben a halálraítelt monarchia életrevalónak bizonyult s melynek legfőbb próbája kevés kivétellel helyesnek mutatta Ferenc Józsefnek úgy engedményeit, mint fenntartásait.⁶²

Ignotus politikai publicisztikájának állandó eleme a dualista rendszer szorongásos védelme – kritikai attitűddel. Az utolsó békeév utolsó *Nyugat*-számában ez az aggodalom szinte prófétaival erővel szólal meg. A prófétaival erő nem csak az előrelátás, a politikai helyzetelemzés képességére vonatkozik, hanem arra a köztes léthelyzetre is, amiben ő és rétege pozicionálta magát. A próféta a népéért szól, ostromoz, aggódik, perel vezetőivel. A magyar zsidó (próféta) esetében azonban melyik népről, melyik vezetőségről lehet ezúttal szó? A Monarchia igazi, s egyetlen polgára (Ignotus szerint Ferenc Józsefen kívül) ismét a köztes helyzetben találja magát. A dualista rendszer mindkét felét bírálja, próbálja jobb belátásra téríteni, hogy békéjük, együttműködésük tartsa fenn a rendszert, amely egyedül nyújt teljes azonosulást a próféta és rétege számára.

Magyarországot csak az teheti tönkre, aki megteremtette: a magyarság. Ha nem tesz magáért, megújulásáért, az új világhoz való hozzáfejlődéséért semmit, akkor igazán elbukik, s vele bukik Magyarország - igaz, hogy az osztrák-magyar monarchia is. Hogy most a *finis Hungariae* a divat, azon nem kell kétségbeesni, csak észre kell venni, mint figyelmeztetést. Csak meg kell tanulni belőle, amit a száz év előtti ivadék megtanult a Herder figyelmeztetéséből: hogy a magyar elmaradt a saját élete szükségéi mögött, s ki kell bontakoznia múltjából, hogy utolérje jövőjét, s Ausztria, mely mióta Magyarország belső nyavalyáitól van lekötve, nagyszerű ellenőrzetlenségével s mindenhatóságával úgy élt, hogy ezt a monarchiát Törökország helyzetébe juttatta: Ausztria boldog lehet majd, ha az eszére s hivatására térő magyarság még megmenti e birodalomból, ami megmenthető.⁶³

A következő Ignotus publicisztikák a *Nyugat*-ban már a háború krónikájához tartoznak. Közismert, hogy az ország lakosságához hasonlóan, a háború kitörését, a magyar írók java, s vele különösen a *Nyugat* írói, nagy lelkesedéssel fogadták. Élen jártak ebben a zsidó írók – a *Nyugat* köréből például, Balázs Béla, Szép Ernő, Molnár Ferenc és még sokan mások, akik vagy bevonultak önként katonának, vagy haditudósítóként támogatták a háborús részvételt.⁶⁴ Ignotus is közéjük tar-

tozott – azonban egészen más megfontolásból. Sokkal mélyebb, sokkal előrelátóbb egzisztenciális érdekek és megérzések okán – mint társai, akik a háborúban való részvételtől a magyar néppel való szolidaritás látványos kinyilvánítását, a magyar népben való feloldódás elszalaszthatatlan alkalmát látták. Ignotus, mint láttuk, a Monarchiához, a dualista rendszerhez integrálódott vagy asszimilálódott – akkor is, ha annak magyar oldaláról. Ami a felületen nem, de a tartalmában annál lényegesebb különbség. A háborúhoz való viszonyát tehát továbbra is a dualista rendszerrel való azonosulása határozta meg.

Van-e az az osztrák-német, az a cseh vagy lengyel politikus, a legtehetségesebb s legverzátusabb is, ki a delegációt oly parlamenti színre emelte, kinek külügyi elmélkedése úgy egy habsburgi nagyhatalom gazdag és termékeny gondolatainak lett volna kincstára és rendszere, mint az indexre tett magyar ellenzék főembereinek beszédei? Hol folyt a mozgósítás könnyebben és simábban, mint úgy a koalíciós, mint a munkapárti Magyarországon, s nem a magyar ezredek-e azok, kiket akárhová is lehet küldeni s nem kell őket felcserélni, mint a mobilizációs időkben suttozták a szerb ezredek-ről, elzásziakkal? Hol van, amiért magunk annyit szidjuk magunkat, de ami egy nagy alakulásban megbecsülhetetlen, a magyar érzés és önszeretet mellett több internacionális és kozmopolita érzék, mint nálunk? Mit lehetne itt csinálni, ha azt csinálnánk, amit kell! Valóban: ide birodalom kell, és nem szétagolt, hanem kettősségében is összefogó és összefüggő. A dualizmus és a magyar gondolat még egyáltalában nincs e tekintetből kipróbálva, mert soha végre nem volt hajtva. A dualizmusnak s a magyar gondolatnak birodalmi gondolatnak kell lennie, amint azt a múlt század első hetven évében látták és tanácsolták az okos emberek, mikor Gentz azt tanácsolta a római császárságból kiszorult Ferenc császárnak, hogy legyen hát magyar császár – s mikor Bismarck megismételte a különben magyarutáló Savoyai Eugén figyelmeztetését, hogy a birodalom súlypontját Budára kell áttenni. Magyarországon minden tehetség megvan arra, hogy a birodalom védőbástyája legyen. Csak ne kelljen magát védenie a birodalom ellen.⁶⁵

Következő háborút támogató cikkében a Monarchiával azonosuláson, a nagy, birodalmi léptékű egységben fejlődés pozitívumain kívül, illetve azon túl – olyan távlatokat is megvilágított az éppen csak elindult háború tétjében, amely a mai

napig (de legalábbis 1989-ig) meghatározta Magyarország sorsát. Víziójában, majd később a tragikus beteljesedésben egyaránt előrelátta a megcsonkított Magyarországot s a „Kompország” (Ady) oly végletes keletre tolódását.

Én megkérdem magamat s így kérdezze meg önmagát minden egyes, s nem hazafiságból s regényes szófúvással, hanem józan önzéssel, rideg számítással: akarok-e szerb lenni? Vagy román lenni? Vagy orosz lenni? Lenézek a Balkánra, felnézek Finlandba s azt mondom, hogy nem.

Ha osztrák-német volnék, vagy ha magyarul is meg lehetne az az esélyem, hogy e monarchia felborulta valami formában német kéz alá juttatna, talán én is közömbösebb volnék az iránt: legyen-e még osztrák–magyar monarchia a világon. De mikor e közt van választásom, s a közt, hogy szerb, román vagy orosz legyek-e, igazán nem nehéz – akár ha sora kerül, életemmel és véremmel – magyar hazafinak lennem.

S ha kérdem tovább: megint csak legridegebb, minden történetiségtől meghántott önzésem: akarok-e, aki csakis magyar lehetek, inkább egy helyreállított nagyhatalmú Ausztria–Magyarországon lenni magyar, mint egy magában álló Kis-Magyarországon, mely Szegedtől Kassáig terjed s Kanizsától Nyíregyházáig: akkor viszont nem nehéz szenvedélyes habsburgistának lennem.

[...]

Nekünk magyaroknak kell a magyar állam és kell a habsburgi birodalom – a mi egyetlen boldogulási formánk csak az lehet, ha mint a kompasz a hajó hídján, biztosítva ringatódzunk az állam, e birodalom ölen. Amely nemzeti törekvés legyen magában mégoly érthető, túlkívánkozik e monarchia határain, az halálos ellensége minden egyesünknek mint magánembernek is. S amíg a nemzetiségekben ilyen törekvéssel elegendő az ő nemzeti törekvésük, addig a magyar államon belül lehetetlen velük szemben s az ő számukra az az emberségi, igazsági és méltányossági politika, melyet különben szégyen volna, hogy huszadik századbeli európai országtól még követelni kell. Mert addig minden méltányosság csak az elszakadó szándékot, lehetőséget és jogot nevelné. A becsületes, az igazságos, a méltányos és modern magyar nemzetiségi politikának előfeltétele a háború, mely karddal vágja el az irredenták szálait s ágyúval szoktatja le hosszú időre a szomszédokat arról, hogy ideát kereskedjenek, a nemzetiségeket arról, hogy a határon túl remélkedjenek. Ha kifelé is, befelé is mindenki bizonyos benne, hogy Ausztria–Magyarország megmarad és testéből senki nem eszik,

akkor minden lakosa e határokon belül keresi majd boldogulását, s akkor nem lesz veszedelem ebben minden igazsággal, nemzetivel vagy nemzetiségivel, megsegíteni.

A magyarság számára tehát nem kérdés, hogy az osztrák–magyar monarchiára szükség van, tehát a mostani háborúra szükség volt. Soha a maguk lelkiismerete és, ha nagy napokban szabad a nagy szó: a történelem ítélőszéke elé emberek könnyebb szívvel nem állhatnak, mint állhatunk azok a néhányan, kik társainktól lenézette vagy érthetetleneknek tekintve ezt hét-nyolc éve mondjuk. Ki olyan ostoba vagy olyan aljas, hogy a szerbet vagy a román vagy bárki emberfiát ne nézze embernek, ne tisztelje álmait, ne becstülje még önzését is vagy sajnáljon tőle bármi boldogulást? Csak éppen annyira nem vihetjük e megértést, hogy öngyilkosok legyünk.

Mióta ez a birodalom fennáll: ez az első háborúja, amely népeinek háborúja. Nemcsak általuk folyik, de értük is – nemcsak a birodalomnak érdeke, hogy éljen, hanem azoké is, akik benne élnek. Hogy aztán, ha az osztrák–magyar monarchia életét biztosítottuk, abban nekünk, magyaroknak fussa a számadásunk, az megint azok okos önzésének dolga, kik így e monarchián mindenkorra (vagy mert a történelemben örökkévalóság nincs, hosszú időre) bennrekednek. Most már csak világos, hogy nemcsak a magyar érdek esik össze a birodaloméval, de a birodalomé is a magyar érdekekkel – végső soron tehát mindenkié, kinek e birodalomban kell élnie. Ma nincs a napja, hogy erről szót ejtsünk, csak még egyszer gondoljuk el, ami nem ígéret vagy biztatás, hanem tétel: hogy minél biztosabb e birodalmon belül a magyarnak élete, annál többet tehet és áldozhat itt minden egyéb életért. Egyébként pedig: minden mese valóság s még nem volt mese, melyben aki a királykisasszonyt megváltotta, a királykisasszony az övé ne lett volna. A magyarság magáért dolgozik, mikor e monarchiát megváltani siet gonosz megalázottságából.⁶⁶

A háború első győzelmei, különösen Belgium lerohanása, csak tovább igazolták az Ignotus által vitt politikai álláspont helyességét – ami a kis állam önállóságát csak egy nagyobb politikai erőter keretei között tudta fenntarthatónak. Visszaható hatállyal legitimálva a kiegyezés kompromisszumait.

A dicsőség, a komolyság, a tanulás napjai ezek Magyarország számára. Ha valami, úgy ez a háború igazolja a kiegyezési politika lényegét: azt, hogy a nemzet, bár a maga saját életét élve, mégis

egy nagy birodalom erejével rendelkezzen, ne legyen ide-oda lökött kis csónak az egymással viaskodó dreadnoughtok között, s ha nem is kerülheti el, hogy életéért és jövőjéért helyt kelljen állnia, de legalább ne két tűz között s ne azzal a rettentő érzéssel, hogy mikor előre felé kardot ránt, háta mögé halálos ellenséget állít. Mennyire irigyeltük mi a gazdag, a boldog, független belgákat – s mennyivel jobb a dolgunk még most is, vérező homlokokkal s a legnagyobb viharok kitetten, mint a szegény, a boldogtalan, a lezuhant Belgiumnak.⁶⁷

Azonban, amikor a háború kiegyenlítettettebbé válásával, ahol egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy a Monarchia rendre vereséget szenvedne a német szövetség és segítség nélkül, egyre népszerűbbé kezd válni az ún. *Mitteleuropa* gondolat, Friedrich Naumann azonos című könyve nyomán. Ez az elképzelés a Balkánig, s az Orosz Birodalomig terjedő – gyakorlatilag az Osztrák–Magyar Monarchia soknemzetiségű területeit lefedő – térséget német vezetéssel szervezné gazdasági-katonai-politikai egységgé. A *Nyugatban* egy másik alapító munkatárs, Lengyel Géza (Heves, 1881–1967, Budapest) írt erről a gondolatról több cikkben is.⁶⁸ (Lengyel, aki jelentős műkritikusi és prózaírói életművet mondhat magáénak, egy másik alapítóhoz, Fenyő Miksához hasonlóan, a GYOSZ-nál töltött be jelentős pozíciót, s irodalmi szakismerete mellett, a vám- és adóügyek szakértője is volt.) Ignotus álláspontja a Mitteleuropa-gondolatról nem a *Nyugatban* jelent meg, hanem azon a vitán, amelyet a *Huszádik Század*, illetve a mögötte álló Társadalomtudományi Társaság a *Nyugattal* szoros elvi és baráti szövetségben álló társadalomelméleti folyóirat szerzett – és külön kötetben ki is adott.⁶⁹

Az ez alkalommal tartott előadásában Ignotus összefoglalta a saját munkásságát ebben a kérdésben. Kidomborítva a küzdelmét, amelyet a többnemzetiségű integráció ellenzőivel folytatott, különösen azokkal szemben, akik „németellenes” argumentációval utasították el a nagyobb lehetőségű erő- és kultúrtérbe történő illeszkedést. Ez a küzdelme – nem véletlenül – párhuzamos volt a modern magyar irodalomért folytatott harcaival – ahol a magyar nyelvet és közgondolkodást egy szélesebb kitekintésű – európai (értve alatta: német) – tartalommal kívánta megtölteni. Mind a két esetben az elutasítás érve Ignotus „magyarellenessége”, azaz alig burkoltan a zsidósága (új típusú, friss magyarsága) volt, amelynek létjogosultságát „törzsökös” alapon folyamatosan megkérdőjelezték.

„néhányunknak a közép-európai gondolat mellett való helytállását a gondolat némely ellenzői úgy magyarázzák, hogy egyfelől mint a szarkák minden új fényesen: úgy kaptunk a Naumann mittel-európás ötletének lidércén, másfelől hogy ez ösztönös politikára a *magyarországi kétnyelvűek* (kiemelés tőlem – K. J.) javíthatatlan németimádata s gyógyíthatatlan magyartalansága ragadott bennünket. Meg kellett mondanom magamról, hogy mint ahogy jóval a Naumann könyve előtt sokan meglátták a nyugat–keleti országútban a világtörténelem útját: én már jóval a háború előtt s menten a háború kitörésekor mint a magyar állami és nemzeti megmaradás és boldogulás útjára szegeztem arra tekintetemet, s hogy azt nem németimádásból, nem magyarellenességből s nem tompa ösztönből tettem, hanem a gondolkodó embernek azzal a természetes tűnődésével, mellyel tudatlan ösztöneit a tudat világosságába igyekszik emelni, hogy tájékozódjék saját helyzetéről s annak a közösségnek boldogulása lehetőségeiről, mellyel születet, s eljegyezte. Ahányan a közép-európai gondolat mellett hitet vallunk, mint magyar hazafiak valljuk, s ha e miatt most barátaink is akadnak, kik kételkednek hazafiságunkban, azt épp oly hűvösen vesszük, mint vették ők, mikor közös ellenfeleink valamennyiünk hazafiságában kételkedtek. ... mi a közép-európai szerkezetet politikai szükségesnek tartjuk, úgy német, mint magyar politikai szükségességnek, s e politikai jó számára keressük, mit tehetnénk gazdaságilag lehetőséggé. Hogy a magyarság megmaradjon s meg tudjon élni, annak számára mi csak azt a lehetőséget látjuk, ha meg tudja találni helyét a természetes világpolitikai adottságban, melybe ma földje beleesik. Mikor én Közép-Európáról elmélkedem, nem úgy elmélkedem, hogy ezt válasszuk-e vagy valami egyéb szerkezetet, mert nem vagyok benn bizonyos, hogy van-e választásunk.

Ignotus hozzászólása, a még folyó világháború tapasztalatait is mondandójába sűrítve, az állami függetlenség viszonylagosságának olyan értelmezését adja, aminek a mai Európában is égető az aktualitása.

Féltik elsősorban függetlenségüket. Előbb magáét Magyarországot s a magyarságot, de még tovább az Osztrák–Magyar Monarchiáét. Ezzel szemben kérdelem: mi a függetlenség? És ki az, aki a mai világban azt tehetne, amit akar? Én négy ilyen hatalmat tudok, négyet, mely annyira-amennyire ura cselekvőségének. Ez a négy: Anglia, Oroszország, Amerika és Japán. Az ötödikről, aki lehetne

és legyen, éppen e mostani vitánkban s éppen a most folyó világháborúban van szó. Ám amíg e háború s amíg a közép-európai gondolat sorsa el nem dől, csak négy van. Mind a többi nép, nemzet, ország, állam, birodalom és nagyhatalom, rendelkezék bár a szuverenség tündöklő külsőségeivel, meg van kötve céljaiban, lehetőségeiben, cselekvőségében. Mindnek tekintettel kell lennie valakire, mindnek számba kell vennie valakit. Mindnek szövetkeznie kell valakivel. A szövetség lehet segítség, lehet támaszték, lehet kiegészülés. De nem szabadság és nem függetlenség.⁷⁰

A fejtegetés további része egyrészt megismétli a sürgető döntéshelyzetet, ami Magyarországot (s immár a Monarchiát, magát) a Kelet és Nyugat közötti választásra kényszeríti. Ez a választás nemcsak gazdasági s politikai érdekszféra választása, hanem a kultúráé is (Ignotus érvelésében jelentős újdonság a saját identitásának – a „kettős nyelvűségnek” – nemcsak a megvédése, hanem az ajánlata, amivel ezt a készséget mások számára is követendőnek tartja. Gyakorlatilag a zsidó történelem legalapvetőbb tapasztalatát osztaná meg a magyarsággal. Nevezetesen, hogy az „elnyomó”, vagy inkább: a maga nagyhatalmi pozícióját betöltő nagyhatalmak kultúráját el kell sajátítani – mégpedig úgy, hogy a saját kultúráját gazdagítsa, s általa a saját fennmaradását biztosítsa.

Mindaz, amit túlzott s a történelemtől s a tapasztalatoktól megcáfolt félelem a némettel való szorosság gondolata ellen bár lázálomban is kieszelhet: a keleti összeköttetésben valóság gyanánt kétszeresen fenyegetne bennünket. A német szorosság lehetségessé tenné – éppúgy, mint ahogy az osztrák szövetség meghagyta – Magyarország magyar jellegének megmaradását, de egyúttal olyan erőt adna államiségünknek s magyarságunknak s olyan kilátástalanságban marasztalná a magyarországi irredentákat, hogy e biztosság közepett végre újra irányozhatnók nemzetiségi politikánkat s igazságos és méltányos ilyen politikával meggyógyíthatnók állami és nemzeti létünk rákbetegségét, a nemzetiségit. Az orosz-szal való szorosság, még ha az orosz nem is akarná, rövidesen vinne egyfelől a mai magyar állam megbomlására, minden nemzetiségnek a magyartól való elszakítására s a szomszédokhoz való hozzászólására – másfelől a megmaradt csöpp és tengertelen és támasztalan Magyarországnak és magyarságnak olyan óhatatlan felszívására, mint amilyenek most esnek áldozatául, ha Svéd-

ország magához nem váltja őket, a finnek. A két-nyelvűség kényszerűségét s az egynyelvűnek maradtak gazdasági alárendeltségét, aminek rémétől a német szerkezet ellenzői félnek, az orosz közelség még nehezebbé, még veszedelmesebbé, még bizonyosabbá tenné a magyar számára. Azt már kipróbáltuk az osztrák szövetségben, hogy a német szomszédság nem kényszeríti a magyart kétnyelvűségre, s ha rákényszerítené: a német nyelv tudása nem jelentené magyarságának megszűnését. Idestova minden kis nép rászorol arra, hogy emberei több nyelvet tudjanak, – legalább is kettőt. De hogy ha az a második, amit a magyaroknak még tudnia kell, az orosz, vagy a tót, vagy a szerb, vagy a román volna: hogy az óhatatlanul a magyarnak eloroszosodását, eltótosodását, elrácosodását s eloláhosodását jelenti, arról is már kiáltó tapasztalataink vannak. A német szorosság magasabb rendű kultúrába foglal bennünket s ha jár vagy járna kárral vagy veszedelemmel járna, mindenestre haszonnal is. Bármely egyéb földrajzilag lehetséges szerkezet csak kulturális leromlást jelentene s még e leromláson belül is a magyarnak, a magyar népnek leszorulását, kisajátíttatását, ha ugyan nem – amire volt példa a Balkánon a balkáni háborúk után – a magyarnak kényelem és uniformizálás kedvéért való egyenes kiirtatását. Ha azok a mi sokat emlegetett kétnyelvűeink csakugyan oly érzéketlenek a magyarság sorsa iránt s csakugyan meg tudnának alkudni minden új gazdával: bizonyára futná számadásuk a keleti összeköttetésben is, éppen a keleti stílusú közigazgatás, hivatalnokság és bíraskodás világában. Az egynyelvű magyar volna az, kit minden kultúr hanyatlás gyökerében kezdene ki, – mint ahogy, ezer év története mutatja: ez országban a kultúra minden emelkedése elsősorban a magyar népet emelte s a magyarságot erősítette.⁷¹

A háború utolsó évében egyre érezhetőbb a Monarchia szétesésének előszele. Ignostust a centripetális erők kezelése köti le – a nemzetiségi kérdés. Azonban még mindig a Monarchia – igaz megreformálandó keretein belül. S ezzel párhuzamosan, ahogy Ferenc József személyével tette, úgy a magyar történelem számára legfontosabb dátum mítosz munkájához is hozzáfogott. 1867-et szerette volna átmenteni jobb időkre, a kétségtelenül bekövetkező új korszak számára – alapkőként.

De kábaság azt hinni, hogy akármiféle, mégoly szoros Mitteleurópa is kívülről való szorítással

mesterségesen fenn tudná tartani, ha a belső valószínűségi viszonyok nem biztosítják, például Ausztriában az osztrák-németség uralmát, sőt a mi országunkban is azt a fajta értelmezését a minden magyarországi lakos számára életszükséges magyar államnak, magyar nemzetnek és területi épségnek s megbonthatatlanságnak, mely úgy tesz, mintha nem venné észre, hogy ebben az országban más fajok is élnek, mint törzsökös magyarok, s hogy a magyar haza nekik is kell, hogy az ő hazájuk is, ez a magyar nemzet nekik is, hogy az ő nemzetük is legyen. Tegyük fel azt a legvégsőbb s bizonyára még az alldeutsch vérmesség előtt sem kívánatos esetet, hogy a mai Osztrák–Magyar Monarchia nem is szövetségese, hanem része volna a német birodalomnak: vajon az osztrák nemzeti s a magyar nemzetiségi probléma nem ugyanúgy legelső elintéznivaló belső feladat gyanánt állana-e e hatalmas imperium előtt, mint áll Oroszország előtt a határmenti népek, az angol imperium előtt az írek s a dominionok problémája? Magyarország történelme eddig, minden véres válságai közepett is általában szerencsés volt, s ha nem is volt, mint boldogabb hazáké, folyamatos élet, de volt újjászületéseknek sorozata. A legutóbbi újjászületés, az 1867-i, melynek bábáitól a nagytervűséget elvitatni nem lehet, azzal kezdődött, hogy Deák Ferenc fehér lapot adott a horvátoknak s Eötvös József megírta a nemzetiségi törvényt. Szent hite e haza minden jóérzésű fiának – amely hit nélkül e háború rémítő próbáit nem állhattuk volna meg –, hogy e próba után is újjá fog születni Magyarország. S ez az új, és hinniünk kell benne: ragyogóbb, teljesebb és igazabb élete nem biztosított, ha ugyanoly nagylelkű okossággal nem kezd, mint kezdte volt az 1867-it.⁷²

Ezzel lezárul Ignostus hosszú és következetes Monarchia mellett érvelő publicisztikájának első szakasza, amit nemcsak egy végiggondolt kulturális és politikai állásfoglalásnak kell felfognunk, hanem egy különös, kellően fel nem tárt azonoság lefordításának is – a politika és a kultúrpolitika nyelvére. Ignostus az ószirózsás forradalomban – gondolatait, és ezzel publicisztikája másik frontjára – a magyar feudalizmus lebontására koncentrált, aminek – úgy vélte – eljött a közvetlen megvalósításának ideje. Nevezetes cikkében – „Új Magyarország” – ezt a saját mozgalma, a *Nyugat* tevékenysége eredményének is betudta:

Mert a harc, mely az október 30-i dicsőséges forradalomnak a teremtés diadaláig jutott el, a magyar

művészetben s kivált a magyar irodalomban már jóval elébb végbement volt és győzött. A Nyugat emberei közül nem egy személy szerint is munkása és győztese volt a most diadalra jutott politikai forradalomnak. De ezenfelül a Nyugat egész ténye, munkája és izgatása, minden megértő, türelmes és egyeztető formái között s a vásáriság s a rosszhiszemű kiáltozás távoltartásában maga is forradalom volt...⁷³

A *Nyugat* túlélése a Monarchia omladékai alól feltápáskodó független Magyarországon, s az ennek következtében a benne végbemenő személyi és tartalmi változások, meghaladná e dolgozat kereteit. Ha valaki alól, a Nyugat „emberei” (finanszírozói, szerkesztői, írói és olvasói) alól csúszott ki a talaj – hiszen, ahogy a bevezetőben lefestettem – a magyarrá váló zsidóság nem a független Magyarországon, hanem a Habsburg Birodalomban telepedett le és ahhoz integrálódott vagy asszimilálódott. (Látható jele, hogy ez a kör, s benne a *Nyugat* készítőinek jó része, az őszirózsás–vörös–fehér forradalmak idején a Horthy-rendszer konszolidálódásáig, az osztrák fővárosban, Bécsben él s fejt ki intenzív szellemi tevékenységet. Ezen időszak kutatása és összegzése külön nagy téma lenne.)⁷⁴ E roppant törés megérezkítése nemcsak meghaladná e dolgozat kereteit, de alapkutatásokat is igényelne, mert más

Major Henrik grafikája Ignotusról

jellegű vizsgálódásaim is azt mutatják, hogy a kérdés nincs feldolgozva.

Hősünk Ignotus, is Bécsben él már az őszirózsás forradalom után, itt (sőt egy darabig Kolozsvárott, a *Keleti Újságnál*) dolgozik német lapoknak. Ugyanakkor neve és főszerkesztői beosztása megmaradt a *Nyugat* címlapján, s a húszas évek közepétől – a Bethlen István nevéhez fűződő konszolidációtól – innen, Bécsből küld írásokat a *Nyugat* számára. Míg a *Nyugat* első periódusában „A politika mögül” gyűjtőcímen közölte közéleti, politikai jellegű publicisztikáit, addig ebben a második, számára utolsó korszakban: „A történelem mögül” gyűjtőcímet adta írásainak. Ezzel is hangsúlyozva, hogy pozíciója és írásainak funkciója megváltozott: a politika közvetlen alakítójából vagy szellemi hinterlandjának aktív befolyásolójából – a legközelebbi múlt értelmezője szerepét jelölte ki magának. Aki a résztvevő tanú bennfentességével emeli ki a saját aktív korából azt a tanulságot, amit a következő kor cselekvő, gondolkodó értelmisége számára megfontolandónak ítél. Új helyzete még alkalmasabbnak mutatkozott a mítoszképzés számára – különösen azért, mert ezt is csatasorba lehet állítani a Horthy-rendszerrel szemben, amit – akár a Trianonnal előállt helyzetet – ő sem tekintett véglegesnek.

Ebben a közvetlen múlt értékelésében megkülönböztető helyet foglalt el – a Monarchiáról történő gondolkodás. Hiszen ha a valóságban el is kellett búcsúzni tőle a lelki, tudati, pszichológiai beidegződések – az identitás – nem változnak meg egy csapásra az impériumváltással.

A rövid négy év alatt, amíg Ignotus a *Nyugat* második korszakában⁷⁵ ismét szóhoz juthatott, két alapvető fontosságú tanulmányt írt a Monarchia sorsáról.⁷⁶ Az elsőnek a címe is sokat mondó: „Königgrätz”. Akár az aradi vértanúk október hatodikája – ez a csata a Monarchia születésének kezdőpontja. Ignotus lenyűgöző történelmi, diplomáciai tudásanyag görgetésével vázolja fel a 19. századi nacionalizmusok születésének sodrában a bismarcki Németország megszületését – s abból a keletre tolódott Habsburg Birodalom új mozgásterét és feladatát. Azaz: az Osztrák–Magyar Monarchia születését – és világpolitikai környezetét. Szerinte Bismarckot – az első világháborús vereség ellenére is – igazolta a történelem:

Ellenben nem igazolta azokat az osztrák, de kivált a magyar államférfiakat, s éppen a legragyogóbb tehetségűeket, a legnagyobbat mívelteket, kik Königgrätz után a német összefüggéséből kilökött régi Ausztriát osztrák-magyar Monarchia formá-

jában újjáteremtették. Hogy nem voltak kontárrok, sőt, hogy csodát műveltek, azt a kerek ötven év bizonyítja, amíg, éppen 1918-ig, ez a Monarchia étellel bírta, amíg élt és széjjel nem esett, a benne élő népek, országok, emberek számára jó részt nagyobb ragyogás és boldogság ideje volt, mint ezer még ezer évekig visszamenően. De hogy valóban csodát műveltek, sajnos: csakis csodát s nem oly természetességet, mint Bismarck, azt az a páratlan jelenség mutatja, hogy ugyanezen alkotásuk, mely ötven évig így virult és ragyogott volt, a világháború elvesztése után öt hét alatt ötfelé szakadt szét. Ennek nincs nyolc éve – s ma már ki emlékszik az Osztrák–Magyar Monarchiára? Ki arra a sarkalatóra, hogy osztrák felében a német, magyar felében a magyar „hegemónia” tartsa az államot?⁷⁷

A bukáshoz vezető okokat abban látta, hogy a Monarchia nem ragadta meg a kínálkozó alkalmat s nem szilárdította meg a helyzetét – birodalmi módon – a Balkánon Theszalonikiig. (Még bennfentes diplomáciai adatokat is hoz arra nézvést, hogy a Balkán érdekszférákra felosztását az orosz cárok is támogatták volna. Súlyosabb szétziláló erő volt, mégpedig féltékeny magyar kezdeményezésre és nyomásra, hogy nem alakították át a dualista rendszert legalább tripartitává – és ezzel a Monarchia összes szláv nemzete a Monarchián kívül kereste önmegvalósító nemzeti igényei kielégítését. Harmadik okként a boszniai okkupációt jelölte meg – erre ugyanis már olyan megkésve került sor, hogy addigra már kialakult a Monarchiát szétfeszítő szláv erőkoncentráció, és a bátortalan kísérlet a térséget a végzetes konfliktusba sodorta. Minden nosztalgija ellenére kimondja az államalakulat felett az ítéletet, amelyet összeroppanása őt és a réteget, amelyet reprezentált, a Habsburg-zsidót is maga alá temette:

Königgrätz után a habsburgi Monarchiának kezébe volt adva, hogy megszervezze Európát Bodenbachtól Konstantinápolyig, bátor nagytervűséggel kifelé, áldozatos nagylelkűséggel befelé, ez áldozatokon azt értvén, hogy belül maga vállal és maga szab magára egyet-mást a változásokból s a veszteségekből, miknek radikális és egyetemes voltának váгна élébe: éppen ez a nagytervű és áldozatos politika. Nem így történt, s a Monarchia s benne államai olyan utakon igyekeztek életüket biztosítani, melyek haláluk felé vittek. Szerencsére a politikában: bár olykor a forma lényeg: meghalni csak a formák halnak meg, a lényegek nem. Königgrätz után megnyílt a lehetőség, hogy Európa Bodenbachtól Konstantinápolyig e terület minden

népeinek érdekei és boldogulhatása szerint szerveződjék. Ami vérbe, könnybe s áldozatba minden ily nagy dolognak kerülnie kell: az ma már mind hullott, ömlött, megadatott. Ezek után csak akar-ni kell a szerveződést, s kialakul szinte magától.⁷⁸

Egy évvel későbbi cikke is ugyanezt a témát variálta – a Monarchia be nem váltott ígérését, s hogy túl sokat törődött a nyugati felével, ahelyett, hogy Königgrätzcel e terheket levévén magáról – a Kelet és a Balkán megszervezésére fordította volna az erejét.

De abban az irányban, hogy az új Monarchia a Duna mentét a maga biztonsága számára megszervezze, az 1878-iki bátortalan bosnyák okkupáción kívül nem történt semmi. A régi nagy Ausztriának az volt végzete, hogy urai, a Habsburgok, nem tudták levenni szemüket a Nyugatról, s emiatt elhanyagolták balkáni küldetésüket. ... *Fata volentem ducunt, nolentem trahunt.* Ha Ausztria–Magyarország merete volna azt a politikát választani és művelni, amiről maga is érezte, mások is figyelmeztették, hogy rendeltetése: akkor megúsza volna az árt, melybe nemzetközi szerkezete a nemzeti gondolatú XIX. században óhatatlanul belesodorta, akkor nyilván sikerült volna neki e nemzetköziségen belül egy csomó nemzeti egységet kiteljesítvén, önmagát is mint magasabb egységet megtartania s egyúttal, legmodernebb hatalom gyanánt, példát adni a többi hatalmi csoportoknak is az államfeletti szervezkedésben, – a végén, mint Duna Menti Egyesült Államok, magjául szolgálni az Európai Egyesült Államoknak. Hogy a feladattól visszarettent, az a sodorból nem mentette ki, de nekivette a szirtnek, amelyen összezúzódott.⁷⁹

S ezen a szirten összezúzódott a Monarchia zsidósága is, a „monarchia-zsidó” – amelyet magyar oldalról Ignóus éles elemző készséggel s széles kitekintésű krónikásként testesített meg és képviselt.⁸⁰ Maga a tragédia ugyan egy emberöltővel később, egy másik korszakban következett be, azonban jó szívvel és tudással mégsem lehet azt mondani, hogy ez egy „másik történet”.

Jeruzsálem, 2011. november

Jegyzetek:

¹ Lásd Jakov Katz hasonló című nevezetes tanulmányát: „The Uniqueness of Hungarian Jewry”, *Forum* (Jerusalem), 1977/2., 45–53.

² Lásd e folyamatról Miskolczy Ambrus hosszú tanulmányát, majd annak könyvvé kiegészülését. Miskolczy Amb-

- rus: „A zsidók polgáritásáról a nemzetgyűlés által törvény alkottatott”. (Az 1849-i magyar zsidóemancipációs törvény és ismeretlen iratai), *Múlt és Jövő* 1998/1. 8–45.; Miskolczy Ambrus: *A zsidóemancipáció Magyarországon 1849-ben*, Múlt és Jövő, Budapest, 1999.
- ⁵ Romsics Ignác, *Magyarország története a XX. században*, Budapest, 2000, 14.
- ⁴ Uo. 15. Kiemelés tőlem.
- ⁵ Uo. 58.
- ⁶ Ezt a gondolatot „A halott arcán növekvő szakáll” című írásomban fejtettem ki. (*Eretz Acheret*, „Ha hazken ha comeah behiv sel met”, 2001/4. Magyarul: *Kortárs*, 2001/8. s az azonos című esszékötetem, Budapest, 2001.)
- ⁷ Ezt a belépést két költő, Kiss József és Makai Emil fellépésétől lehet számítani, s az általuk szerkesztett *A Hét* című folyóirat indulásával, az első modern magyar irodalmi szemlével, s amelyet a szakmai közvélemény a *Nyugat* szerves elődjének tart. (Két alapító szerkesztője, Osvát Ernő és Ignótus itt járták ki a lapkészítés iskoláját. Ezt a véleményemet Komlós Aladár, hasonló helyzetmegítélése alapján vallo. A jeles irodalomtudós ezt a gondolatát, posztumusz megjelentetett, *A magyar zsidóság irodalmi tevékenysége a XIX. században* című munkájának utolsó fejezetében fejtette ki. (Budapest, 1997, 2008).
- ⁸ Jelesül az első komoly történelmi igényű munkáé, amely a magyar zsidóság történetét foglalta össze. Szinte szimbólumértékűen annak a rabbinak a tollából, aki először használta a magyar nyelvet a főváros központi zsinagógájában: Kohn Sámuel: *A zsidók története Magyarországon*, Budapest, 1884.
- ⁹ Arthur Koestler: *A tizenbarmadik törzs*, Budapest, 1990.
- ¹⁰ *Századok*, 1992/1. 59–79.
- ¹¹ Michael Silber, egy még nem publikált előadásában, bebizonyította, hogy az osztrák fennhatóság alatt álló Galiciában több modern tantervű német zsidó iskola működött, mint például Berlinben és környékén, s az oktatás ezekben az intézményekben igen magas színvonalú volt.
- ¹² Lásd fia életrajzát kalandos ifjúkoráról és megérkezéséről Magyarországra, *IMIT* 1900. 22–43
- ¹³ *Legendák a nagyapáról*, Budapest, 1922.
- ¹⁴ Ezt Révész Béla életrajza bontja ki részletesen. *Max Nordau*, Budapest, 1943.
- ¹⁵ Lásd Ujvári Hedvig felfedezően revelatív tanulmányát a cionizmus megalapítóinak budapesti tanulmányi éveiről, s benne a német és magyar oktatás konfliktusairól. Ujvári Hedvig: Az oktatás szerepe Max Nordau és Herzl Tivadar pályájának alakulásában. *Múlt és Jövő* 2007/4. 59–76.
- ¹⁶ E kérdésnek szintén bő irodalma van. Újdonsága okán Fenyes Katalin *Képzelt asszimiláció, négy zsidó nemzedék önképe* című könyvének (Budapest, 2010) „Első nyelv, anyanyelv, legtöbbit használt nyelv” című fejezetét említem, mint a kérdés összefoglalását 46–55.
- ¹⁷ Ez olyan evidencia, hogy fölösleges lenne erre példákat idézni. Inkább e helyen azt tenném hozzá, hogy a saját családom példája is ezt bizonyítja – például nagymamám a Pancsova melletti faluból Szobra küldték magyarul tanulni.
- ¹⁸ *Creating the Modern Jewish Culture in Hungary*, Joseph Patai and his *Múlt és Jövő*, 1911–1912, Hebrew University, Jerusalem, 2010.
- ¹⁹ Róla és hátréről, a Lovasberény és Mór körüli első magyar zsidó értelmiségi központról lásd Grünwald Miksa *Zsidó biedermeier* (Budapest, 1937) című kitűnő munkáját.
- ²⁰ Részletes bemutatását lásd Haraszti György: „Lőw Lipót a Ben Chananja szerkesztője” in: Zombori István (szerk.): *A szegedi zsidó polgárújság emlékezete*, Szeged, 1988, 61–78.
- ²¹ Lásd erről Komlós Aladár: *A magyar zsidóság irodalmi tevékenysége a XIX. században* Budapest, 1997, 2008.
- ²² Déry Tibor, az egyik legjelentősebb modern magyar prózaíró – Arthur Koestler barátja – anyjával egész életében németül levelezett, s maga is leírta, hogy azzal az erővel, hogy magyar író lett, lehetett volna német is. Lásd *Liebe mamuskám*, a könyv előszavát, Budapest, 1998.
- ²³ *Pesti Hírlap*, 1844. május 5.
- ²⁴ Lásd válaszát A zsidókérdés Magyarországon. A *Huszdik Század* körkérdése, Budapest, 1917. 92–93.
- ²⁵ Az ortodoxia vagy ultraortodoxia – mint Michael Silber tanulmányaiból tudjuk – a zsidó társadalomnak hasonlóan modern, az asszimiláció kihívására válaszoló magatartása volt, mint a zsidóságtól eltávolodott értelmiségi csoportoké. Nem véletlen, hogy ennek a csoportnak az ideológiai megteremtői – akár a cionizmusé – a magyar zsidók, illetve tevékenységük zsidók és magyarok interakciója hatására bontakozott ki.
- ²⁶ Néhány hónapos kihagyása a vörösből a fehér forradalomba tartó átmenetre esik.
- ²⁷ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, 2000, 118.
- ²⁸ Talán közvetve mégis ennek kell betudjuk, Raab Andor – a *Múlt és Jövő* hetilap szerkesztőjének a Cionizmusról szóló cikkét – és hozzá Ignótus keserű jegyzetét.
- ²⁹ Ezzel a problémát állította könyve központjába, az egyik *Nyugat*-alapító, Fenyő Miksa fia: Fenyő Mario, *A Nyugat hőkkora és háttere*, Debrecen, 2001. Eredetileg: *Literature and Political Change: Budapest, 1908–1918*, Philadelphia, 1987.
- ³⁰ Az ebben a cikkben használt *zsidó* szó/fogalom is pejoratív értelmű – ami, meglehetősen, néhány meghatározott, azonosítható szerzőre vonatkozott, de a korszakforduló, amiben ez megjelent, mindennek kiterjesztő értelemet adott, s ezen a helyi értékén értékelte ezt maga Osvát Ernő is.
- ³¹ *Nyugat*, 1919/14–15.
- ³² Angyalosi Gergely könyvecskéje – *Ignótus-tanulmányok. Közelítések az „impreszionista” kritika problémájához*, Budapest 2007 – nem ezzel az igénnyel íródott, mint alcíme is mutatja: csak az Ignótus kritikai munkássága háttérben húzódo teoretikus alapvetésekkel foglalkozik.
- ³³ Előbb Erdélyi József költészete körül, majd Illyés Gyula szociográfiája kapcsán, a kesztyűt már a „kis” Ignótus, Ignótus Pál vette föl, előbb a *Nyugat*-ban, majd az „ellen-Nyugat” *Szép Szó*-ban.
- ³⁴ *Emma asszony levelei. Egy nőimitátor a nőemancipációért*, Budapest, 1985.
- ³⁵ *Túl az őFerenzián. Válogatás Ignótus pszichoanalitikus vonatkozású írásaiból* – Hárs György Péter gondozásában, Budapest, 2010.
- ³⁶ *Ignótus válogatott írásai*, Budapest, 1969.
- ³⁷ Komlós Aladár: „Ignótus”, *Ignótus válogatott írásai*, Budapest, 1969, 12.
- ³⁸ Komlós Aladár: „Ignótus” Az eredetileg a *Libanon* 1943/2. számában megjelent tanulmányt a *Magyar-zsidó szellemi történet a reformkortól a holocaustig* című posztumusz műve II., *Bevezetés a magyar-zsidó irodalomba* alcímet viselő kötetéből idéztük. Budapest, 1997, 2006, 234.
- ³⁹ Uo. 235.
- ⁴⁰ „Kiss József kerek asztala” – *Ignótus válogatott írásai*, szerk. Komlós Aladár, Budapest, 1969, 417.
- ⁴¹ „A fordításról”. Uo. 573.

- ⁴² *A Nyugat Könyvkiadó története*, Budapest, 2000.
- ⁴³ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*, Budapest, 2000, 54.
- ⁴⁴ Lásd pl. „Andrássy élete és halála”, *Nyugat* 1929/13.
- ⁴⁵ Amelyet oly találóan és örökérvényűen érzékített meg Arany János „Az örök zsidó” című verse.
- ⁴⁶ „Ágai” (*A Hét*, 1892), *Ignotus válogatott írásai*, Budapest, 1969, 152–153.
- ⁴⁷ „Ambrus Zoltán emlékezete”, *Magyar Hírlap*, 1932, *Ignotus válogatott írásai*, 410–411.
- ⁴⁸ *Nyugat*, 1908/1.
- ⁴⁹ „Hadikészülődések”, *Nyugat*, 1908/24. 453.
- ⁵⁰ „A magyarság uralma”, *Nyugat*, 1910/2. 140–141.
- ⁵¹ „A Balkán cárnéja”, *Nyugat*, 1910/9. 631.
- ⁵² Ignotus, „Jegyzetek a politika mögül. A dualizmus tragikum”, *Nyugat*, 1910/10.
- ⁵³ „A dualizmus tragikuma”, *Nyugat*, 1910/10.
- ⁵⁴ Halász Imre: „A dualizmus tragikum”, *Nyugat*, 1911/11.
- ⁵⁵ Uo.
- ⁵⁶ Ignotus: „Ferenc József”, *Nyugat*, 1910/16.
- ⁵⁷ Uo.
- ⁵⁸ Ezt egy későbbi cikkében élesebben kifejti – mégpedig nemcsak a tragikus vég okát felvillantva – de abban a magyar felelősség, magyar döntéshozás, máig vitatott kételeyeit is megérezkítve: „A magyar önállóság nem egy helyütt útjában van olyan fejlődésnek is, melyre magunknak is szükségünk volna. Csakúgy, mint ahogy a dualista szerkezet nemcsak a birodalmi politika számára kényelmetlen, de magunkat is sokban megrövidít. *Les absents ont tort* – dualista önállóságunkban parlamenti hatalmunkon kívül s tulajdonképp abszolút (s nem magyar abszolút) hatalom alatt hagytuk legfontosabb életügyeinket: a hadiakat s a külpolitikaiakat, s mind e dolgokban nélkülünk döntenek rólunk, rosszabbul, mintha egy birodalomba volnának beolvasztva. Bosznia, melyet magyar tervek, magyar politika és magyar vér szerzett meg a monarchiának, nemcsak hogy nem fér össze szerkezetével, de gvarapítja azt a délszláv elemet, melynek ugyancsak nem futja a számadása a dualista szerkezetben. Azok az európai szükségek, melyek itt a Duna mentén egy erős nagyhatalmiságot indikálnak, elejétől fogva feleslegesen bonyolító kényelmetlenségnek érezték e monarchia kettősségét.” Ignotus: „Tisza István Daimonionja”, *Nyugat*, 1912/12.
- ⁵⁹ Uo.
- ⁶⁰ Lásd a *Feljegyzések* című könyvének – Budapest, 1909 – „Amerikai vonások” című terjedelmes útirajzát. Ebben a riportorozatban éppen a fiatal ország integrációs erejét emeli ki, amelynek keretei között a polgárok úgy lehetnek patrióták, hogy megőrzik azt a vallási, etnikai és kulturális azonosságot, amelyben születtek. A gondos kutatás feltehetőleg több amerikai témájú írását is felfedezné a korabeli sajtóból. Későbbi amerikai emigrációs éveiről revelatív tanulmányt írt Frank Tibor, „Ignotus Amerikában”, *A Nyugat népe. Tanulmányok a Nyugatról és koráról*, Budapest, 2009. Az ottani emigráns lapokban írt cikkei felgyűjtése, vagy legalább bibliográfiájának elkészítése, szintén fontos feladat lenne.
- ⁶¹ Ignotus: „Október hatodika”, *Nyugat*, 1910/20.
- ⁶² Ignotus: „Ferenc József”, *Nyugat*, 1916/23.
- ⁶³ Ignotus: „Finis Hungariae”, *Nyugat*, 1913/24.
- ⁶⁴ A magyar íróértelmiség viselkedését a háború kitörése pillanatában egy nem magyar, hanem héber nyelvű dokumentumregény érzékítette meg a legjobban, Avigdor Ha-meiri *Sigaon HaGadol*, magyarul *A nagy örület* címmel (Pozsony, 1931; Budapest, 2009). Ez utóbbi utószavaként tekintettem át az első világháború reprezentációját a magyar irodalomban „Az elmondhatatlan magyar elbeszélés – héberül” címmel.
- ⁶⁵ Ignotus: „F. F.” *Nyugat*, 1914/14.
- ⁶⁶ Ignotus, „Háború”, *Nyugat*, 1914/15.
- ⁶⁷ Ignotus: „Intermezzo”, *Nyugat*, 1914/16–17.
- ⁶⁸ Lengyel Géza, „»Mitteleuropa« Szeljegyzetek Friedrich Naumann könyvéhez”, *Nyugat*, 1916/8.; „Együtt vagy külön Sieghardt Rudolf könyve”, *Nyugat*, 1916/18.
- ⁶⁹ *Középeurópa. A Társadalomtudományi Társaság által rendezett vita*, Budapest, 1916. Érdemes a résztvevők neveit felsorolni – javarészt zsidó értelmiségiekből álltak: Kunfi Zsigmond, Giesswein Sándor, Szabó Ervin, Jászi Oszkár, Ignotus, Katona Sándor, Pályi Ede, Vágó József, Ágoston Péter, Vámos Jenő, Rónai Zoltán, Dániel Arnold.
- ⁷⁰ Uo.
- ⁷¹ Uo.
- ⁷² Ignotus, „Az új platform”, *Nyugat*, 1918/12.
- ⁷³ *Nyugat*, 1918/13–24.
- ⁷⁴ Csak egy ilyen jellegű munkát ismerünk, Mályusz Elemér *A vörös emigráció* című, meglehetősen szélsőséges, sőt: antiszemita munkáját, amely a *Napkelet*, a *Nyugat* ellensúlyozására létrehozott folyóirat, 1931-es évfolyamában jelent meg először, önálló kötetben csak 2006-ban adták ki. Igen sok újat nyújt e témakörben Tverdota György *Németh Andor*-monográfiája is (Budapest, 2010).
- ⁷⁵ A legfontosabb modern magyar folyóirat életét három korszakra osztom – az első 1908–1919 (a Monarchia megéléte ebben döntő háttér szerepet játszott) 1919–1929 (Osvát Ernő halála, és Ignotus nevének erőszakos levétele), majd a zsidótlanított, konzervatívva és elefantcsonttonnyá váló Babits-korszak (1929–1941).
- ⁷⁶ Bizonyos szempontból ide tartozónak érzem „A történelem mögül”-sorozat két másik írását: „Kristóffy”, *Nyugat*, 1928/8. és az utolsót, „Andrássy élete és halála”, *Nyugat*, 1929/12. Ezekben Monarchia-témát elemez – az elvételt magyar választójogi törvényt –, amely a Monarchia magyar felén megakasztotta, torzá tette a társadalom fejlődését, különösen egy egészséges polgárság, valamint egy termékeny értelmiségi réteg kibontakozását – és ezzel a dualista államot visszavetette a modern nagyhatalmakkal való versenyében.
- ⁷⁷ Ignotus: „Königrätz”, *Nyugat*, 1926/4.
- ⁷⁸ Uo.
- ⁷⁹ Ignotus: „Örvényben”, *Nyugat*, 1927/24.
- ⁸⁰ Ezt a krónikát Ignotus, legfényesebb teremtményében, a *Nyugat*-ban írta, 1929-ig. De írt ezután is különböző magyar, magyar emigráns és német lapokban. Ezeket – amíg lehet – fontos lenne összegyűjteni, komoly meglepetéseket tartogathat, többek közt a monarchia-ézés és -identitás elhalása folyamatának értékes lenyomatát.

